

В. І. ЛЕНІН ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОГО АНАЛІЗУ І ОЦІНКИ СУСПІЛЬНИХ ЯВИЩ

В. А. Каркач

В. І. Ленін підкреслював як найхарактерніші і найважливіші такі дві риси марксистської теорії: науковість і спрямованість на захист інтересів трудящих мас. Дбайливе ставлення до цих рис стало однією з найцінніших традицій марксистів.

Вороги марксизму скеровували і скеровують вогонь своєї критики саме на ці риси, вбачаючи в самому їх взаємозв'язку «неприпустиме змішування» несумісних моментів, «плутанину» і т. п. Тому справжні послідовники Маркса, розвиваючи наукові засади марксизму, постійно вели безкомпромісну боротьбу з буржуазним об'єктивізмом, з реформістським і ревізійоністським спотворенням пролетарського принципу партійності.

Глибоко усвідомлюючи виключну важливість і нерозривний зв'язок науковості марксизму з його спрямованістю на захист інтересів трудящих, В. І. Ленін завжди рішуче виступав проти змішування цих рис, непримиренно і послідовно боровся проти підміни наукового аналізу «моралізуючими» міркуваннями, проти ототожнення наукового і ціннісного підходів до явищ дійсності.

Рішучу й глибоко аргументовану відсіч з боку В. І. Леніна діставали представники так званого «суб'єктивного методу в соціології» і насамперед народники, ці ідеологи дрібної буржуазії в Росії. У своїх теоріях суспільного розвитку народники навіть і не намагалися застосувати до соціальних явищ науковий метод аналізу дійсності, а просто приміряли до неї свої ідеали, свої ілюзорні мрії про «бажані» зміни.

В. І. Ленін цілком справедливо вказував на те, що суб'єктивістські прийоми, як метод інтерпретації реальних процесів, не тільки принципово невірні, а й реакційні, через те що перешкоджають науковому поясненню дійсності. До того ж народники були аж ніяк не оригінальні, повторюючи з серйозним ви-

глядом першовідкривачів помилки попередніх суб'єктивістів. У праці «До характеристики економічного романтизму» В. І. Ленін показує, що попередником народників у цьому відношенні був, зокрема, швейцарський економіст Сісмонді. Детально аналізуючи економічну теорію Сісмонді, В. І. Ленін наочно доводить хибність «моралізуючого» підходу до явищ реального життя.

В. І. Ленін чітко розрізняє дві сторони у вченні Сісмонді: те, що останній «вказав» багато рис і суперечностей, що характеризують капіталізм, і те, що він «не зумів зрозуміти цього явища і свою нездатність до послідовного аналізу прикривав «добрими побажаннями» [1, 2, 113]. Слідкуючи за логікою міркувань Сісмонді, можна помітити, що висновки його абсолютно нічим не доведені, що «він просто декретує, що так *повинно бути*. Замість дальшого аналізу тієї суперечності, яку він справедливо зазначив, він пускається в балачки про небажаність суперечностей взагалі» [1, 2, 115].

Такі прийоми, як вказує В. І. Ленін, неприпустимі при науковому дослідженні. Теорія Сісмонді демонструє, як «автор її, ледве спробувавши глянути на справу прямо, ухилився від аналізу умов, що відповідають капіталізму..., і підставив на місце аналізу свою дрібнобуржуазну точку зору і дрібнобуржуазну утопію» [1, 2, 116—117], яка неминуче приходила у зіткнення з дійсністю. Іншого результату і не могло бути, бо Сісмонді, замість вивчення реальних явищ, тільки відговорювався від них сентиментальними фразами [див. 1, 2, 136]. Причина цього, за В. І. Леніном, полягає в тому, що Сісмонді «зовсім не цікавить вивчення дійсного процесу і вияснення його; йому потрібна лише *мораль проти цього процесу*» [1, 2, 141].

Зазначивши, що методи суб'єктивістів не задовольняють найнеобхідніших наукових вимог, В. І. Ленін підкреслює, що науково до вивчення суспільних явищ підійшов тільки марксизм і цей підхід докорінно відрізняється від «суб'єктивного методу в соціології».

Пристаючи до аналізу капіталізму, К. Маркс визнає «даний капіталістичний розвиток, що відбувається шляхом диспропорцій, криз і т. п., *розвитком необхідним*» [1, 2, 188], визнає «в цьому... розвитку *елементи прогресу*, які полягають у розвитку продуктивних сил, в усупільненні праці в межах цілого суспільства, в підвищенні рухливості населення і його свідомості та ін.» [1, 2, 188—189]. В. І. Ленін підкреслює, що в даному випадку саме цими двома пунктами вичерпується відмінність Маркса від Сісмонді, Прудона та інших суб'єктивістів, бо нерозуміння того, що «несталість» є *неодмінна* риса всякого капіталізму і товарного господарства взагалі, приводить їх до *утопії*. Нерозуміння елементів прогресу, *властивих* цій несталості, робить їх теорії *реакційними*» [1, 2, 189].

Висновки К. Маркса про необхідність капіталізму і його прогресивність у порівнянні з попередніми суспільними формациями базуються на науковому аналізі дійсності, теоретичним фундаментом їх є строго об'єктивні посилки, ворожі всякій «апології». К. Маркс, як підкреслює В. І. Ленін, «схарактеризував суперечності, що супроводять розвиток великого капіталу, значно точніше, повніше, пряміше, одвертіше, ніж це робили коли-небудь романтики. Але він ніде не знизився до жодної сентиментальної фрази, яка оплакувала б цей розвиток» [1, 2, 232].

Писання ж Сісмонді, як і взагалі всіх суб'єктивістів, вражають насамперед відсутністю об'єктивного вивчення явищ, поверховим їх розумінням, яке викликане захопленням «рознести» капіталізм, намалювати «бажані» зміни, причому все це виливається тільки «у полохливі нарікання на сучасний стан справ» [1, 2, 198].

Принцип «щастя для більшості» висувався суб'єктивістами як критерій оцінки соціальних явищ. В. І. Ленін піддає його нищівній критиці і вказує, що, по суті справи, він служить тільки для замазування питання. Якщо суб'єктивісти відвертаються від конкретних питань дійсності, впадають у мрійливість, то теорія К. Маркса глибоко аналізує суперечності капіталізму, «бере встановлені факти за критерій для певного розв'язання конкретного питання» [1, 2, 230]. Основна відмінність дійсно наукової, марксистської критики капіталізму від суб'єктивістських вивертів саме і полягає в цьому.

Критерієм розв'язання конкретних питань К. Маркс вважав розвиток продуктивних сил [див. 1, 2, 231]. Прийшов же К. Маркс до цього, як зазначає В. І. Ленін, через постановку проблеми на історичний ґрунт: «замість порівняння капіталізму з якимсь абстрактним суспільством, яким воно має бути (тобто по суті з утопією), автор порівняв його з *попередніми стадіями суспільного господарства, порівняв різні стадії капіталізму в їх послідовній зміні і констатував факт розвитку продуктивних сил суспільства, завдяки розвиткові капіталізму*» [1, 2, 231]. «Вище-зазначений, цілком науковий, критерій дав йому можливість розв'язати це питання, лишаючись послідовним реалістом» [1, 2, 232].

Недопустимість змішування наукового і «моралізуючого» підходів до дійсності В. І. Ленін наполегливо підкреслював у багатьох своїх працях. Він гранично чітко розрізняв науковий аналіз фактів і їх оцінку, підкреслюючи необхідність такого ж розрізнення і для читача. Ось що, наприклад, він писав у праці «Кустарний перепис 1894/95 року в Пермській губернії і загальні питання «кустарної» промисловості»: «Дуже просимо тільки читача — якнайсуворіше розрізнати дві сторони дальшого викладу: вивчення і опрацювання фактичних даних, з одного

боку, і оцінку народницьких поглядів авторів «Нарису», з другого» [1, 2, 318].

Те, що В. І. Ленін постійно вимагав розрізняти науковий аналіз фактів і їх ціннісну оцінку, його непримиренність до тих, хто припускав підміну першого другим, аж ніяк не означає применшення ролі оцінки. Навпаки, В. І. Ленін був абсолютно переконаний, що «не можна «вивчати дійсний стан речей», не кваліфікуючи, не оцінюючи його по-марксистському, або по-ліберальному, або по-реакційному і т. п.» [1, 19, 97]. Головне полягає в тому, яка це оцінка, як оцінювати, як підходити до суспільних явищ, на чому будувати оцінку, з чого виходити. Якщо оцінку розуміти чисто суб'єктивно, як це було у народників, тоді маємо необгрунтовані індивідуалістичні «хотіння», «побажання», «незадоволення» і нічого більше. Така оцінка, за словами В. І. Леніна, нічого не відображає реально і, отже, нічого позитивного не дає. Вся суть полягає в тому, щоб будувати оцінку на науковому, об'єктивному аналізі дійсності, щоб «за-стосовувати революційну точку зору до оцінки суспільних подій» [1, 19, 97].

У 1897 р. Михайловський (ж. «Русское богатство») виступив із твердженням про те, що марксисти, мовляв, суперечать самі собі, коли поряд з об'єктивним вивченням дійсності припускають також і оцінку її, «гніваються», за виразом Михайловського. В. І. Ленін з величезним обуренням відкинув ці обвинувачення в непослідовності і довів, що науковий аналіз явищ та їх оцінка взаємопов'язані і нерозривні [див. 1, 2, 478].

В. І. Ленін знову і знову підкреслює, що об'єктивний аналіз дійсності і виникаючих на її ґрунті відносин між різними класами аж ніяк не виключає оцінки всього цього з боку дослідника, адже жодна людина не може не ставати на сторону певного класу.

Твердження Михайловського про суперечливість і несумісність об'єктивного аналізу і оцінки пояснюється тим, що він «не розібрався в дуже елементарному питанні про відмінність детермінізму від фаталізму» [1, 2, 479]. Марксисти, підкреслює В. І. Ленін, завжди, в тому числі і при оцінці будь-яких явищ, стоять на точці зору матеріалістичного детермінізму. «Ідея детермінізму, — писав він, — встановлюючи необхідність людських вчинків, відкидаючи безглузду байку про свободу волі, анітрохи не знищує ні розуму, ні сумління людини, ні оцінки її дій. Зовсім навпаки, тільки при детерміністичному погляді й можлива послідовна і правильна оцінка» [1, 1, 136]. За В. І. Леніном, розуміння необхідності явища зумовлює, природно, цілком інше ставлення до нього, вміння оцінювати його різні сторони. [1, 2, 199].

З усього викладеного вище, отже, видно, що «суб'єктивістський метод в соціології» і його носії — народники зустрічали

з боку В. І. Леніна рішучу відсіч. З величезним революційним завзяттям В. І. Ленін виступав як проти заміни наукового аналізу оцінками, так і проти абсолютного розриву фактів і оцінок. За В. І. Ленінім, непереборна приваблююча сила марксизму полягає в тому, що це вчення «сполучає строгу й найвищу науковість (будучи останнім словом суспільної науки) з революційністю, і сполучає не випадково, не тому тільки, що засновник доктрини особисто сполучав у собі властивості вченого і революціонера, а сполучає в самій теорії внутрішньо і нерозривно» [1, 1, 296].

У наші дні філософам-марксистам доводиться боротися не тільки проти підміни наукового знання оцінками, а й проти зарахування до оціночних категорій наукових понять, проти їх третирування на цій підставі. Саме так стоїть справа в буржуазній соціології з поняттям суспільного прогресу.

В обстановці бурхливого розвитку аксіології, яка ставила на чергу дня необхідність розв'язання багатьох питань, що їх раніше уникали буржуазні соціологи, ідеологи буржуазії доклали величезних зусиль до того, щоб вплести її (аксіологію) в загальну тканину антикомунізму. Основне теоретичне призначення аксіології (якщо абстрагуватися від деяких позитивних спроб розв'язання окремих питань) полягало в тому, щоб створити таку методологію суспільних наук, яка б протистояла історичному матеріалізму, марксистській теорії суспільного розвитку, марксистській методології суспільних наук [див. 2]. При цьому буржуазні ідеологи прагнули спростувати історичний матеріалізм в його визначаючому пункті — довести, що об'єктивних законів суспільного розвитку не існує, поставити під сумнів ідею закономірного ходу історичного процесу з висновком про неминучість заміни капіталістичної суспільно-економічної формації соціалістичною.

Суть прийому аксіологізації поняття історичного прогресу полягає в тому, що це поняття цілком відноситься до царини оцінок, оголошується моральною, етичною, аксіологічною категорією, яка лежить поза сферою «фактів», а отже, і поза наукою. Соціологія, на думку аксіологів, повинна відмовитися від поняття прогресу як ненаукового, а сама проблема суспільного прогресу не може бути предметом наукового розгляду. Замість суспільного прогресу пропонується говорити про «еволюцію» суспільства або ж просто про «соціальну зміну», не торкаючись направленості цієї зміни як начебто чисто суб'єктивного уявлення [див. 4].

Глибока і всебічна критика прийому аксіологізації поняття прогресу є важливим завданням філософів-марксистів. Її методологічною основою залишається марксистський принцип розгляду суспільного розвитку як природничоісторичного процесу. Міркування про історичний прогрес, тобто про зміну суспільно-

економічних формацій, констатують і співставляють найрізноманітніші моменти розвитку суспільства за внутрішніми, іманентними характеристиками — за станом продуктивних сил і виробничих відносин. Поняття прогресу не виражає чогось іншого, крім об'єктивного процесу руху від нижчого до вищого, від нижчої суспільно-економічної формації до вищої. І щоб встановити це, нема необхідності апелювати до ідеалів, бажань, прихильностей того чи іншого суб'єкта. Тому міркування щодо прогресу є судженнями факту і не входять до системи категорій аксіології. Згідно з марксистсько-ленінською інтерпретацією співвідношення наукового знання і оцінки, поняття історичного прогресу як природничоісторичного процесу є строго науковим, воно не належить до оціночних категорій [див. 3].

Філософи-марксисти відкидають також такі тенденції сучасної буржуазної філософії, як «сайєнтизм» та «деїдеологізація», які, по суті, є зворотною стороною аксіологізації знання про суспільний розвиток.

Справжні марксист-ленінці розглядають розвиток суспільства як природничоісторичний процес, послідовно сполучаючи його вивчення з оціночним, партійним підходом. Принцип комуністичної партійності в дослідженні історичного прогресу означає вивчення останнього з позицій тих соціальних груп, класів, які за своєю об'єктивною природою виражають історичну необхідність.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 1, 2, 19, 25.
2. В. П. Тугаринов. Теория ценностей в марксизме. Изд-во ЛГУ, 1968.
3. А. А. Мамалуй, В. А. Каркач. Проти аксіологізації поняття історичного прогресу. Вісник ХДУ, № 43, серія філософії, вип. 5. Вид-во ХДУ, Харків, 1969.
4. «Contemporary Social Science» ed. by Ph. L. Harriman, J. S. Roucek, G. B. de Huszar, vol. I, Harrisburg, 1953; W. F. Ogburn, M. Nimkoff. Sociology. Boston, 1958; Transactions of the Third World Congress of Sociology. Amsterdam, 1956; Transactions of the Fifth World Congress of Sociology. International Sociological Association. 1962; W. F. Ogburn. Social Change with Respect to Culture and Original Nature. Chicago, 1950; M. Ginsberg. Essays in Sociology and Social Philosophy. Peregrine Books, 1968; R. M. Maciver and Ch. H. Page. Society. London — Melbourne — Toronto, 1967 etc.

В. І. ЛЕНІН ПРО РОЛЬ ОБ'ЄКТИВНИХ ТА СУБ'ЄКТИВНИХ ФАКТОРІВ У ФОРМУВАННІ ОСОБИ

В. І. Співак

Марксистська концепція особи привертає увагу дослідників як у нашій країні, так і за кордоном. При цьому виділяється проблема дослідження взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів у формуванні особи, її соціальної детермінованості.

Підвищений інтерес до даної проблеми обумовлений головним чином практичними завданнями будівництва комуністичного суспільства, що є «результатом свідомих зусиль всього народу, постійного шукання правильного розв'язання проблем, що їх висуває життя» [3, 27], у процесі якого формується особа нового типу.

До того ж проблема про співвідношення об'єктивного і суб'єктивного безпосередньо пов'язана і з тією гострою ідеологічною боротьбою, що ведеться навколо проблеми особи на міжнародній арені.

З самого початку свого виникнення марксистська концепція особи викликала з боку ідеологів буржуазії зливу фальсифікації і наклепів. Ще Н. Михайловський докоряв російським марксистам за «суворе», «жорстке» ставлення до особи, яка перетворена нібито в марксистській теорії в істоту залежну, «дійову», яка регулюється тільки зовнішніми силами [11, 328].

Наклепницьким перекрученням піддавалася марксистська теорія особи і з боку «вехівців», які приписували марксизму заперечення особи, доводили, що ленінізм з 1905 р. «переродився» в ткачевізм, бланкізм [13, 306], у результаті чого особа усунена з марксизму і приречена на квітизм [13, 295].

Перекручення і фальсифікації ленінізму у подібному дусі ще більше посилюлися останнім часом у «вченні» сучасних екзистенціалістів, неомістів. Назовні витягаються у підновленому вигляді ті ж самі старі твердження про те, що у комуністичному суспільстві в основу всього береться «ціле», що особа — лише момент цього цілого, що вона подавлена, нівельована, що марксистський гуманізм є «гуманізмом родової суті людини, гуманіз-

мом людської природи, що знаходить завершення в суспільстві: він нічого не знає про людську особу як таку». [21, 298], що «мета комунізму позбавить індивідуума всіх прав, дрібних ознак особистої свободи, включаючи свободу думки, право володіти душею і перетворити його у складову частину великої колективної людини» [10, 16].

В умовах будівництва комунізму інтерес до особи посилюється. Цим пояснюється поява в останні роки в радянській філософській і соціологічній літературі, а також у марксистській літературі зарубіжних країн робіт по дослідженню об'єктивних і суб'єктивних факторів становлення і розвитку особи, її взаємовідносин із суспільством, колективом [див. 20; 6; 16; 4; 8; 9; 19]. В основі цих досліджень лежить лєнінське трактування особи. У цілому, сприяючи дальшому поглибленню цієї проблеми, не можна не відзначити, що серед авторів немає єдиної думки у визначенні суб'єктивного фактора і компонентів його структури.

Мало уваги приділено аналізу процесу формування особи безпосередньо під впливом об'єктивних умов і суб'єктивного фактора шляхом конкретних соціологічних досліджень.

У даній статті ми зупинимося лише на деяких сторонах цієї складної і багатогранної проблеми і на питанні впливу, взаємопроникнення об'єктивного і суб'єктивного факторів у розвитку особи, на значенні свідомого і стихійного, психічного та ідеологічного у суб'єктивному факторі. При цьому ми опираємося на роботи класиків марксизму, зокрема на роботи В. І. Леніна, а також дослідження радянських філософів з даної проблеми.

Положення про соціальну детермінованість особи, про матеріалістичне визначення суті людини як сукупності всіх суспільних відносин, науково обґрунтованих К. Марксом і Ф. Енгельсом [див. 1, 3, 3], здобуло дальше поглиблення у вченні В. І. Леніна, але вже стосовно до нових історичних умов розвитку Росії.

В. І. Ленін конкретизує дію суспільного механізму, що визначає суть особи. Він не тільки розкриває соціальну обумовленість особи, але й показує її реальну залежність від конкретних історично обумовлених суспільних відносин, певних форм суспільного устрою. Особа, за визначенням В. І. Леніна, є «сукупність» (визначених конкретно-історично) «всіх суспільних відносин» [2; 21, 34]. Він обґрунтовує і розвиває теорію активності особи, розглядаючи людей як творців суспільних відносин.

Особа — частка суспільного організму, комплекс суспільних відносин. Людина як особа субстанційно пов'язана з об'єктивними умовами, що є об'єктивуванням соціальних властивостей особи. Соціальну суть людини складає «не її борода, не її кров, не її абстрактна фізична природа, а її соціальна якість, і що державні функції і т. д. — не що інше, як способи існування і дії соціальних якостей людини» [1, 1, 228].

Якщо ми прагнемо розкрити «людську сутність», то повинні звернутися до того матеріалу, в якому вона себе зберегла, в якому вона об'єктивувалася. У цьому матеріалі, тобто у сукупності суспільних відносин, ми розкриваємо і позитивні сторони особи і її трагедію. Але численні суспільні відносини, що їх породжує соціальне життя суспільства і які з'єднують людей у єдиний суспільний організм, займають у системі формування типу особи неоднакове місце. Діяльність по виробництву благ — основний спосіб утвердження людини як особи. «Яка життєдіяльність індивідів, такі і вони самі. Те, що вони собою являють, збігається, таким чином, з їх виробництвом, — збігається як з тим, **що** вони виробляють, так і з тим, **як** вони виробляють. Отже, **що** являють собою індивіди, — це залежить від матеріальних умов їх виробництва» [1, 3, 19].

Виробничі відносини, що лежать в основі розвитку суспільства, об'єктивують розвиток особи.

Вивчення В. І. Леніним функціонування соціального організму в цілому завжди було пов'язано з живими реальними особами, з дії яких склалися суспільні відносини, що виступали як реалізована сутність людини. Аналізуючи об'єктивні умови, конкретний механізм розвитку капіталізму в Росії, що на відміну від країн Західної Європи був обплетений «особливо густою сіткою відносин докапіталістичних» [2, 22, 239], В. І. Ленін у той же час вивчає і самих людей, певні соціальні типи особи, у яких відобразився цей процес. Спосіб виробництва, що відбувався у дрібній формі, ізолюваність його виробників, здичавіння їх, відірваність «від усього того, що робилося на світі за межами його села» [2, 3, 265], сприяли створенню своєрідного соціального типу «богобоязної» і «поліцієюбоязної людини» [2, 19, 118].

Утвердження буржуазних відносин в Росії на початку ХХ ст., що потребували для свого функціонування більшої свободи і демократизму, сприяли формуванню більш вільної, культурної, енергійної людини, що знайшли своє виявлення в соціальній галузі загальним підйомом почуття власної гідності.

В. І. Ленін приділяє велику увагу конкретному аналізу обумовленості особи від устрою і форм функціонування даного соціального організму. В. І. Ленін показує процес трансформації соціальних умов, об'єктивних умов у їх індивідуальне буття. Так, Л. М. Толстой — індивідуальне буття певних суспільних зв'язків, «дзеркало російської революції» [2, 15, 171], Столипін — «точне відображення і вираз умов життя царської монархії» [2, 17, 207], у характеристиці Струве можна знайти «воістину класичний вираз іманентних тенденцій лібералізму» [2, 12, 443].

Дія конкретних об'єктивних умов на формування особи зовсім не означає її ігнорування, загального її поглинання соціальною групою, визнання однозначності, завдання певної поведінки особи.

Марксистові чужі фаталістичні тлумачення детермінізму. Ідея детермінізму особи «не тільки не передбачає фаталізму, а, навпаки, саме й дає ґрунт для розумного діяння» [2, 1, 382], бо детермінізм, «встановлюючи необхідність людських вчинків, відкидаючи безглузду байку про свободу волі, анітрохи не знищує ні розуму, ні сумління людини, ні оцінки її дій. Зовсім навпаки, тільки при детерміністичному погляді й можлива послідовна і правильна оцінка, а не звалювання чого завгодно на свободну волю» [2, 1, 136].

Таким чином, об'єктивні умови — це матеріальні відносини, незалежні від волі, бажання, свідомості людей, з яких вони виходять у своїй діяльності і які відображаються у їх свідомості.

Будучи суспільною за своєю суттю, людина в той же час — не пасивний продукт об'єктивних умов, не автоматичне породження соціального середовища. Процес засвоєння особою соціального досвіду здійснюється за допомогою її «внутрішнього світу», в якому і відображено відношення людини до того, що вона робить.

Для реалізації бажань, ідей людини потрібна практична енергія людей, які своїми діями, вчинками перетворюють можливе в дійсне. Таким чином, під суб'єктивним фактором ми розглядаємо діяльність, енергію, волю людей [див. 19, 34]. Інакше кажучи, під «суб'єктивним фактором ми розуміємо діяльність людей, класів, партій та ін. соціальних груп і організацій, що взята в її інтелектуальній, морально-психологічній та інших компонентах» [19, 33]. Причому, як правильно зазначає Б. А. Чагін, суб'єктивний фактор може відображати лише певну сторону людської діяльності, тому що в цілому діяльність людей обов'язково містить у собі не тільки суб'єктивні, а й об'єктивні моменти [19, 34]. Саме таке розуміння суб'єктивного фактора є, на нашу думку, найбільш вдалим, бо дозволяє говорити про правомірність включення до його структури не тільки ідеологічних, але і психологічних компонентів, тобто розглядати сферу суб'єктивного фактора не тільки з погляду свідомості, але й включити до його структури і поняття стихійності.

У сучасній філософській літературі визначення суб'єктивного фактора як свідомої діяльності людей займає домінуюче місце [17, 158; 16, 37]. Навряд чи можна погодитися з цим, бо зведення суб'єктивного фактора тільки до свідомої діяльності приводить до виключення з його структури таких значних компонентів, як психології, елементів стихійності та ін., що, безумовно, штучно обмежує його сферу, не враховуючи багатоплановості вияву живої особи.

В. І. Ленін дав глибокий аналіз ролі суб'єктивного фактора в суспільному житті, що лягло в основу практичної діяльності нашої партії, в основу вирішення проблем будівництва комунізму. Розкриваючи зміст суб'єктивної сторони суспільного розвит-

жу, він виключно увагу приділяв і такій стороні суб'єктивного фактора, як «моральні сили» революційних класів, суспільний настрій мас. Без моральної переваги, моральної сили «ні про який переворот не могло б бути й мови» [2, 9, 327], — підкреслював В. І. Ленін при аналізі тактики пролетарської партії і критичі меншовиків у період підготовки революції.

Великої уваги В. І. Ленін надавав соціальним настроям, емоційному стану народних мас. При цьому він безпосередньо звертається до аналізу внутрішніх мотивів, стимулів у діяльності людей, до дослідження їх суспільного настрою, їх суспільної психології.

Значне місце у творах В. І. Леніна в цьому відношенні займає вивчення ним селянської психології, яку він розглядав як складне явище духовного життя цього класу. До розгляду суспільної свідомості селянства він підходить конкретно-історично, пов'язуючи стан свідомості селян з економічним життям цього класу [див. 2, 36, 179, 181]. В період розвитку капіталізму в Росії об'єктивні економічні умови наклали свій відбиток на психологію і свідомість селян. «Раз селянин стає товарним виробником... то «моральність» його неминуче вже «грунтуватиметься на карбованці»... [2, 1, 342]. У післяжовтневий період психологія і свідомість селян перебувають під сильним впливом пролетарської ідеології, що значно змінює їх психологію. В. І. Ленін на кожному етапі формування свідомості селянства цікавився їх соціально-психологічним станом, емоційною стороною їх психіки, в яких він бачив відображення суттєвих сторін їх життя. В. І. Ленін слідкував за тонусом селянства, в якому, як у фокусі, виявлялася вся емоційна, змінна сторона психології селянства.

В. І. Ленін розкриває настрої, психіку, духовний стан окремих верств, класів суспільства, показує настрої робітничого класу, буржуа, дрібнобуржуазних мас. Спираючись на його дослідження, правомірно робити висновок про суб'єктивні фактори окремих осіб, які формуються під впливом суспільного буття і є відображенням різних виявів об'єктивних умов, де суб'єкт знаходиться. «Всі сфери суспільного життя включають в себе як загальну суттєву і необхідну ланку і психіку людини» [7, 26].

Таким чином, діяльність людини як особи завжди включає в себе як усвідомлення нею змісту цієї діяльності, так і неминуче характеризується певними елементами стихійності, емоційності. «Чи слід говорити, що вилучення психологічно-вольових сил свідомості людини робить суб'єктивний фактор абстрактним, пустим. Люди творять свою історію у процесі діяння своїх пристрастей, емоцій» [19, 33].

Таке розуміння суб'єктивного фактора дає можливість розкриття багатоплановості його функціонування у різних галузях суспільного життя — соціально-економічній, політичній, побутовій, культурній, а також переходу від загальнофілософського

теоретичного вирішення даної проблеми до конкретно-соціологічних досліджень.

При вивченні внутріколективних відносин на промислових підприємствах м. Харкова ми ставили собі за мету простежити взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних факторів, що діють у механізмі формування внутріколективних відносин. При цьому, як би при вивченні цієї проблеми не враховувалися психологічні, емоційні компоненти суб'єктивного фактора, навряд чи можна було б визначити той «соціально-психологічний клімат» в колективі, який, безумовно, суттєво впливає на соціальне самопочуття кожного працюючого, на відношення його до праці, до колективу [18].

В рухомих силах, які викликають формування та діяльність робітничих колективів та особи в ньому, виявляється органічний зв'язок об'єктивних та суб'єктивних факторів. Раціональні та емоційні фактори безпосередньо переплітаються в мотивах діяльності. Це дуже важливий феномен формування нових рухомих причин діяльності в соціалістичному суспільстві. Суспільні потреби все більше усвідомлюються як особисті, хоч тут має місце відома градація у окремих трудівників, у різних соціальних групах. Соціологічні дослідження все глибше проникають у процес соціалістичної свідомості особи, в мотивацію й її діяльності. Досягнуті диференційовані результати є важливою передумовою для ефективного управління виробничим колективом.

Марксистське розуміння діалектики об'єктивних умов і суб'єктивного фактора має велике теоретичне і практичне значення, є запорукою успішної роботи по формуванню і вихованню нової людини. Невичерпне багатство ленінської спадщини плодотворно сприяє вирішенню цих завдань.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 1, 3.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 1, 2, 3, 9, 12, 15, 17, 19, 21, 22.
3. 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС. Політвидав України, К., 1967.
4. М. О. Антонян. Соотношение объективных условий и субъективного фактора при социализме. Ереван, 1967.
5. Л. Гаерова. Возрастающая роль субъективного фактора в процессе строительства коммунизма. Автореф. канд. диссерт., М., 1963.
6. Г. Е. Глезерман. Диалектика объективных условий и субъективного фактора в строительстве коммунизма. «Вопросы философии», 1965, № 6.
7. А. И. Горячева. Общественная психология и психология личности. «Уч. зап. ЛПИ», т. 254, Л., 1964.
8. Зростаюча роль суб'єктивного фактора в будівництві комунізму. Зб. Чернівецьк. держ. ун-ту. Вид-во Львівськ. ун-ту, 1968.
9. В. Ж. Келле. Роль суб'єктивного фактора в совершенствовании социалистических общественных отношений. Научн. докл. высш. шк., «Философ. науки», 1968, № 1.
10. Джон Льюис. Социализм и личность. М., 1963.

11. Н. К. Михайловский. Соч., т. I, СП/б, 1882.
 12. І. Ф. Надольний. Діалектика об'єктивних умов і суб'єктивного фактора у формуванні комуністичної моралі. «Проблеми філософії», К., 1967.
 13. Общественное движение в России в начале XX в., т. 2, ч. I, СП/б, 1910.
 14. Б. Д. Парыгин. В. И. Ленин об общественных настроениях. «Вестник ЛГУ», 1959, № 17.
 15. В. А. Попов. Возрастание роли субъективного фактора—закономерность коммунистического строительства. В. кн. «Труды высш. школы», 1966.
 16. В. И. Приписнов. Проблема субъективного фактора в историческом материализме. Душанбе, 1966.
 17. В. П. Тугаринов. Законы объективного мира, их познание и использование. Изд-во ЛГУ, 1955.
 18. Текущий архив социологической лаборатории при ХГУ.
 19. Б. А. Чагин. Субъективный фактор. Структура и закономерности. М., 1969.
 20. Т. Вълв. За ролята на суб'єктивний фактор в общественото развитие. София, 1957.
 21. J. Maritain. La philosophie morale. Paris, 1960, стр. 298.
-

В. І. ЛЕНІН ПРО ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ АНАЛІЗУ ЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ

Є. Б. Мазаєва

У працях В. І. Леніна чітко визначені методологічні принципи вивчення морального розвитку суспільства. Вони полягають перш за все у виявленні необхідного причинного зв'язку між матеріальними і моральними факторами, у розгляді моралі як надбудови над економічним базисом суспільства і запереченні вічності і незмінності її принципів і норм. В. І. Ленін надає важливого методологічного значення діалектико-матеріалістичному розв'язанню проблеми свободи і необхідності, яка підводить до визнання здатності людини управляти своєю власною діяльністю на основі вимог історичної необхідності.

Діалектика вчить, що історична необхідність становить матеріальний зміст моральної свободи, яка, в свою чергу, виступає формою цієї необхідності. Але остання є лише об'єктивною передумовою свободи, тобто свідомої діяльності людей, через яку реалізується закономірність історичного процесу. Тому і стає можливим свідомий вибір особою певної позиції у суспільній боротьбі, що й передбачає відповідальність за цю позицію. Лише в такому плані і можлива, вважає В. І. Ленін, наукова постановка питання про суть моралі.

Гносеологічну помилку суб'єктивістського тлумачення моральних відносин В. І. Ленін вбачає в тому, що метафізична односторонність мислення виключає можливість визнати різноманітність форм реалізації соціальної необхідності і тому не дозволяє сумістити останню із свободою особи. Це й приводить суб'єктивістів до заперечення об'єктивної основи моралі.

Діалектика ж розкриває численність форм здійснення необхідності. Вона обґрунтовує багатство змісту свободи як діяльності, що спрямована на здійснення однієї з можливостей — саме тієї, яку особа визнає правильною.

На думку В. І. Леніна, постановка питання про моральну свободу зводиться до з'ясування того, які можливості надає

суспільство розвитку особи і як особа впливає на прогрес суспільства. Адже «тільки при детерміністичному погляді й можлива послідовна і правильна оцінка, а не звалювання чого завгодно на свободну волю» [1, 1, 136]. Щодо суб'єктивістської концепції «свободної волі», то вона, як і теологічні уявлення про природжену гріховність, принижує людину. Виправдовуючи свавілля, вона відносить за рахунок людини весь дикий норів і мерзенності, на які прирікає її експлуататорський лад.

Відкинувши ідеалістичні вигадки про «себелюблячу особу» як джерело моральних цінностей, В. І. Ленін показав соціальну суть моралі. «...Моральна потворність міщанина, — писав він, — є якість... зовсім не особиста, а соціальна»... [1, 10, 214]. Причини моральних відносин слід шукати не в духовній сфері, а в економічному ладі суспільства. Щодо окремої особи, то вона не здатна створити моральні принципи і норми не лише для суспільства, але навіть для себе: вона змушена поділяти ті принципи і норми, які сформувалися у суспільстві незалежно від її бажання. Цей висновок В. І. Ленін ілюстрував прикладами залежності моральних відносин від характеру організації праці.

«...Система привласнення додаткової праці прикріплених до землі селян-кріпаків створила мораль кріпосницьку; система «вільної праці», працюючого «чужим коштом», на власника грошей, — створила взамін її мораль буржуазну» [1, 1, 348]. Моральні відносини змінюються кожного разу, коли до цього штовхає їх економічний прогрес суспільства. В. І. Ленін висміював Михайловського за те, що той, говорячи про гідність і свободу особи, зовсім не задумувався над тим, що сама постановка цього питання стала можливою лише з розвитком капіталізму, що вперше почали розмовляти про свободу особи, коли кріпак став вимагати відміни кріпацтва. Причому вирішальна роль у моральному прогресі завжди належала трудовим масам, їх здатності усвідомити необхідність таких дій, які відповідали б даному рівневі економічних відносин.

Моральний рівень епохи залежить не від моральних рецептів, хто б їх не запропонував, а від глибини соціально-економічних перетворень і ступеню їх усвідомлення трудящими масами. Звідси випливає висновок, що ніхто не може дати суспільству «досконалу» мораль на всі часи. Мораль не може бути вищою за ті економічні відносини, які породили її, і безплідні будь-які спроби вишукати таку.

З цих позицій В. І. Ленін виступав проти приниження народниками моралі епохи капіталізму і вихваляння звичаїв патріархального селянства. Адже капіталізм з усіма його моральними вадами був кроком уперед вже тому, що в цьому суспільстві створюються ідеали гуманізму, колективізму і солідарності прогресивного класу.

З другого боку, В. І. Ленін критикував ідеалізацію «легальними марксистами» моралі буржуазії як вищого продукту цивілізації. Він відзначав падіння моралі буржуазних верств суспільства як наслідок занепаду їх економічної і політичної активності. Він піддає критиці також і етичні погляди Л. Толстого, який вважав причиною деморалізації буржуазії зневажання релігії і закликав «опроститись», щоб морально підвестись. Релігія, вчить В. І. Ленін, не тільки не сприяє моральному прогресу, але, навпаки, всіляко виправдовує і покриває порочність реакційних сил суспільства. Тільки соціалістична революція — єдиний засіб повернути світові розтоптані і відкинуті буржуазією моральні цінності, а робітничий клас — єдина сила, яка здатна здійснити моральне відродження людства.

Всупереч брехливій тезі адептів буржуазії, нібито марксизм заперечує соціальну роль моралі, В. І. Ленін підкреслював, що марксисти ні в якому разі не зневажають моральний фактор і розглядають мораль передового класу як могутній важіль суспільного прогресу. Він поставив і розв'язав питання про значення нової моральної свідомості для перемоги пролетарської революції в Росії. Наприклад, під час подій 1905 р. він писав: «Моральна перевага безперечна, моральна сила уже переважає велика; без неї, звичайно, ні про який переворот не могло б бути й мови. Вона — умова необхідна...» [1, 9, 327]. Адже успіх боротьби завжди визначається відданістю мас її ідеям, їх рішучістю, ентузіазмом, стійкістю. Саме тому В. І. Ленін завжди піклувався про високий моральний дух робітничого класу, його політичну й моральну стійкість, вірність своєму громадському обов'язкові. Він відхиляв як надзвичайно шкідливі для справи революції концепції меншовиків і троцькістів про даремність будь-якого ідеологічного впливу на пролетаріат і вимагав виховувати у робітників ненависть до гнобителів, свідомість справедливості повалення їх. Моральне виховання, вчив В. І. Ленін, має бути предметним, тобто засновуватись на конкретних фактах життя. У багатьох лєнінських статтях і листівках, які звернені до робітників і селян, дано зразок пристрасного викриття капіталістичного ладу.

Але В. І. Ленін попереджає, що перебільшення ролі морального фактора, як і недооцінка його, не сприяє розгортанню активності робітничого класу. Моральний фактор, — підкреслював він, — умова... *ще не достатня* [див. 1, 9, 327], тому що зведення класової боротьби лише до морального засудження капіталізму прирікає робітників на пусті балачки з приводу недоліків цього соціального ладу. Воно спонукає марно сподіватись на «моральне вдосконалення» гнобителів, заважає дати правильну оцінку їх діяльності і вибрати вірні способи боротьби з ними, тобто прирікає робітників на пасивне чекання «царства розуму й справедливості».

Таким чином, В. І. Ленін, критикуючи як метафізичну абсолютизацію моралі, так і ігнорування її соціальних функцій, з позицій марксистського детермінізму обґрунтував необхідність формування у свідомості трудящих мас Росії високих моральних якостей, адже в цьому полягає важлива суб'єктивна передумова пролетарської революції.

Розвиваючи детерміністичну концепцію марксизму в етиці, В. І. Ленін робить дуже важливий висновок: теоретично «етичну точку зору» слід підпорядкувати принципів причинності, практично слід звести її до класової боротьби, тому що в суспільстві, яке розколате на протилежні класи, будь-яка ідеологія, у тому числі і моральна, була і залишається формою виразу і захисту певного класового інтересу.

Питання про класовість моралі перебуває в центрі нападок буржуазних ідеологів на марксистську етику. Для цього у наших противників є важливі причини: визнання класовості моралі не тільки позбавляє їх можливості виступати в ролі виразників інтересів всього суспільства, але, і в цьому головне, дозволяє робітничому класові виявляти антинародну суть буржуазної моралі.

Стандартним прийомом «критики» марксизму було і є об'єктивістське протиставлення класовості та істинності моралі. Буржуазні ідеологи вважають, що мораль не може бути класовою тому, що визнання класовості, мовляв, не дозволяє розв'язати проблему істини і знімає питання про моральну відповідальність. Це, на їх погляд, веде до аморалізму, який вони й намагаються приписати марксизмові. Саме так свого часу тлумачили марксизм Струве, Туган-Барановський, Бердяєв та інші «критики». Марксистському принципу класовості вони протиставляли точку зору «трансцендентального ідеалізму», яку проголошували «принципово позакласовою», «загальнолюдською». Щодо соціалістичної спрямованості марксизму, то її зображували у вигляді моральної мети, до якої прагнуть всі класи, керовані апріорним почуттям громадського обов'язку. «Етичні соціалісти» зневажливо надавали право на існування марксизмові як теорії соціалістичних ідеалів при умові, якщо буде відкинута ідея класової боротьби. Ця ідея, на їх думку, перекручує зміст соціалістичних ідеалів. Таке розуміння соціалізму цілком задовольняє буржуазію, бо рух до нього аж ніяк не зачіпає капіталістичних порядків.

Викривши теоретичну фальш і практичну шкідливість цих вигадок, В. І. Ленін відстоював марксистське положення про те, що в класовому суспільстві не може бути позакласової моралі; що пануючими думками завжди є думки панівного класу. Тому в цих умовах спроби створити безкласову мораль не тільки приречені на провал, але мають потайну мету — запропонувати масам у вигляді безкласової моралі щось чуже їм, оскільки «за-

гальновизнане» у буржуазному суспільстві і є мораль буржуазна.

Аналіз процесу моральної еволюції різних класів і соціальних верств Росії дозволив В. І. Леніну заключити, що факт розколу моральних ідей «є лише надбудовою над боротьбою суспільних класів» [1, 1, 351].

Критикуючи об'єктивізм, В. І. Ленін підкреслює, що єдино правильним шляхом дослідження моральних відносин є шлях виявлення в них тих або інших класових інтересів. Цим шляхом він і йшов. Для нього класовість моралі — об'єктивний факт, який слід прийняти за неминуче явище. У даному висновку В. І. Леніна об'єктивності більше, ніж у будь-якого буржуазного об'єктивіста. Але він не зупиняється на визнанні класовості моралі, а визначає своє ставлення до цього факту, тобто оцінює його з класових позицій пролетаріату і виробляє практичну лінію, певну тактику. Він показує, що марксистський принцип партійності тим і відрізняється від буржуазного об'єктивізму, що зобов'язує переходити від теоретичних положень до практичних висновків. Якщо, наприклад, безпристрасний науковий аналіз підтвердив, що в більшості випадків пролетаріат керується буржуазною мораллю, це не дає приводу ані заходитися бурчанням про його аморальність, як робили народники, ані перебільшувати всесилля буржуазної моралі, до чого приходили струвісти, ані махнути рукою на відсталість свідомості «низів», що було характерно для есерів і троцькістів. Визнавши факт відсталості, марксист аналізує причини і ставить питання про її подолання. Саме на це і орієнтує дослідника марксистська філософія, яка відрізняється від будь-якої об'єктивістської системи буржуазії своєю діяльною спрямованістю.

Закономірну залежність діяльності особи від інтересів класу В. І. Ленін узагальнив у понятті «соціальний тип», під яким розумів носія наряду думок і дій свого класу, своєї соціальної групи. Цей висновок він проілюстрував прикладами спільності морального обличчя людей, які належали до одного класу. Наприклад, характеризуючи есерів і меншовиків періоду громадянської війни, він писав, що «освічені інтелігенти, що називають себе соціалістами», скрізь пройняті буржуазними забобонами. Відтінків серед них чимало, але суть одна — лакейство перед буржуазією. Вона й породжує характерні для лакея лицемірство й боягузство. «Справа тут саме в соціальному типі, а не у властивостях окремих осіб» [1, 29, 484].

Виходячи з факту типовості поведінки певних соціальних груп людей, В. І. Ленін вважав наївними спроби лібералів усомнити буржуазію за її буржуазність. Буржуа не може відмовитись від способу життя свого класу. Будь-які моральні умовляння на його адресу, якщо вони не підкріплюються рішучими заходами, приречені на невдачу. З тієї ж причини безпідставні

уже у вихідній позиції спроби деяких «соціалістів» «етизувати» класову боротьбу, викроїти єдину для всіх класів мораль і створити видимість моральної єдності буржуазного суспільства. Моральна єдність встановлюється лише при соціалізмі в умовах спільності економічних інтересів усіх класів і суспільних верств і відсутності на цій основі соціального антагонізму. У суспільстві утверджується мораль робітничого класу — гегемона руху.

Соціальним типам старого суспільства В. І. Ленін протипоставив моральне обличчя нової людини. Він простежив, як принципи комуністичної моралі, стаючи переконанням кращих представників трудящих, формують тип борця, безмежно відданого революційним ідеям.

Зрозуміло, це не означає, що кожний, хто належить до робітничого класу, автоматично проймається новою мораллю. Окремі винятки з групових і класових типів, звичайно, є і завжди будуть. Є і будуть тому, що в класовому суспільстві мораль особи завжди походить від моралі класу.

Нарешті, важливо відзначити, що В. І. Ленін був далекий від спрощеного розуміння класовості моралі. Він аж ніяк не вважав, що всі без винятку моральні принципи і тим більше норми виражають інтереси тільки одного класу. Поряд з класовими принципами і нормами мораль містить в собі такі правила поведінки, які спільні для всіх або деяких класів. В. І. Ленін писав про *«необхідність»* додержувати нескладних, основних правил всякого людського співжиття» [1, 25, 431], без яких неможлива будь-яка людська цивілізація. Він відзначав особливе значення цих правил для комуністичної моралі, тому що вони свідчать про збіг інтересів робітничого класу з корінними інтересами всіх трудящих.

Передбачаючи тенденцію розвитку соціалістичного суспільства, В. І. Ленін говорив про необхідне зростання соціального значення елементарних моральних норм. У комуністичній моралі істотно змінюється також місце і функції цих норм. Якщо в експлуаторській системі моралі вони маскують її класову сутність, то в моралі робітничого класу вони сприяють утвердженню нових принципів життя і поступовому перетворенню моралі із класової у загальнолюдську. «Прості норми моральності і справедливості, які при пануванні експлуаторів спотворювались або безсоромно нехтувались, комунізм робить непорушними життєвими правилами як у відносинах між окремими особами, так і у відносинах між народами» [2, 387].

* * *

Оскільки проблема людини є центральною філософською проблемою у сучасній ідеологічній боротьбі, все більше посилюються атаки ідеологів антикомунізму на марксистсько-ленін-

ську етику. Наші ідейні противники твердять про відсутність у нас інтересу до моралі, про «антигуманність» ленінізму, про «безвідставність» комуністичного морального ідеалу тощо. Улюбленим прийомом буржуазної «критики» залишається «ви-явлення» у марксизмі «слабких сторін» і прагнення «доповнити» його різними позитивістськими системами, «звільнити» від класової тенденційності.

У наші дні, як і за життя В. І. Леніна, «критика» спрямо-вана перш за все проти ідеї детермінізму. Марксизм уподібноється вульгарному споживчому матеріалізмові, якому чужі моральні інтереси. Наприклад, західнонімецький філософ Я. Гомес вважає, що основним і головним у марксизмі є матеріальне виробництво і техніка, які принижують гідність людини. Католицький філософ Ж. Марітен звинувачує наше вчення у тому, що воно, мовляв, не бачить нічого вищого за матеріальні потреби людини, які є джерелом «огидного егоїзму» [4, 27]. Марксистському детермінізму знову протиставляється «абсолютна свобода волі», яка розглядається як незалежна від природи і суспільства таємнича сутність людського буття. Нове у інтерпретації «свободи волі» полягає, мабуть, в тому, що остання тлумачиться як зловісна небезпека для людини, яка «відриває її від природи, роз'єднує її з нею і, роз'єднавши, тримає її у повітрі» [3, 208]. Буржуазні філософи, як і раніше, містифікують поняття свободи, заперечують зв'язок її з реальними умовами життя людей. У результаті виходить, що джерело свободи непізнаване, асоціальне, воно апріорно властиве свідомості індивіду і тому кожний сам по собі вибирає яку завгодно лінію поведінки. Таке гносеологічне кредо сучасного етичного релятивізму.

Підається запальним нападам і перекрученню ленінський принцип партійності в етиці. Новітні «етичні соціалісти» типу А. Левайна, І. Робертсона (США), А. Ерве (Франція), К. Ханта (Англія), А. Хорнеффера (ФРН) запевняють своїх читачів у тому, що їх концепції «позакласові», «загальнолюдські». Вони звинувачують марксистів, що ті жертвують істиною заради класових принципів робітничого класу і знищують «об'єктивні моральні цінності». Власні ж етичні принципи ці ідеологи намагаються видати за непартійні, звернені до всіх людей. Людину вони розглядають абстрактно, заперечують будь-які обов'язки її перед класом, суспільством. Проповідь абсолютної свободи особи має своєю метою вселити їй думку про те, що становище її в суспільстві повністю залежить тільки від неї. Дух індивідуалізму і прагнення до особистого благополуччя викриває буржуазну суть цієї філософсько-етичної доктрини.

Аналіз сучасних буржуазних етичних концепцій дозволяє зробити висновок, що майже за півстоліття, яке відділяє нас від періоду життя і діяльності В. І. Леніна, буржуазна ідеологія ні на крок не просунулась вперед у своєму «спростуванні»

марксистської етики. Вона намагається постійно оновлювати свою аргументацію, вишукувати нові докази. Але коли ми придивляємося до них, то виявляємо старі прийоми антикомунізму кінця XIX — початку XX ст.

Тому повністю зберігають свою актуальність неспростовні ленінські аргументи, які висунуті на захист марксистської теорії моралі.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 1, 9, 10, 25, 29.
 2. Матеріали XXII з'їзду КПРС, Політвидав України, К., 1962.
 3. Матеріали XIII Міжнародного філософського конгресу. Сб. «Человек и эпоха», М., 1964.
 4. К. А. Шварцман. Критика современных буржуазных философско-этических систем, М., 1961.
-

В. І. ЛЕНІН ПРО ПОЛІТИЧНУ ВЛАДУ ЯК ЗАСІБ ЗДІЙСНЕННЯ РОБІТНИЧИМ КЛАСОМ ЙОГО КЕРІВНОЇ РОЛІ В СОЦІАЛІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

М. Г. Жуган

Останнім часом все більшу увагу вчених привертає проблема з'ясування ролі робітничого класу в соціалістичному суспільстві. Однак слід зазначити, що при висвітленні даних питань допускається певна односторонність. Досліджуються, як правило, соціальна і економічна роль робітничого класу, а його політична роль достатнього відображення у літературі ще не знаходить. Так, якщо одні вчені обмежуються тільки констатацією факту здійснення політичного керівництва суспільством з боку робітничого класу, то інші просто заперечують його. Проте з'ясування політичної ролі робітничого класу в соціалістичному суспільстві має першочергове значення, бо є теоретичною основою розробки й проведення політики Комуністичної партії і Радянської держави.

Згідно з марксистсько-ленінським розумінням суспільного розвитку управління всіма соціальними процесами здійснюється за допомогою влади. Суспільство, як єдиний соціальний організм, для досягнення своїх цілей, нормального функціонування потребує влади. Без цього не може існувати жодне соціальне утворення, отже, й суспільство в цілому. Тому, як загальна соціологічна категорія, влада виступає життєво необхідною функцією усякого (в тому числі й соціалістичного) суспільства [див. 1, 18, 292—295; 23, 317; 2, 1, 381; 25, 395].

Суть питання полягає у встановленні, виявленні суб'єктів влади — її безпосередніх носіїв, тобто якому класу (класам) або суспільству в цілому належить влада. Інакше кажучи, для якого соціального утворення вона служить засобом здійснення керівництва суспільством.

Якщо у безкласовому суспільстві влада здійснюється безпосередньо самим суспільством, виступаючи засобом його самоврядування, то в класовому — вона зосереджується в руках економічно пануючого класу. Тепер не всьому суспільству, а його частині — класу — належить влада. Виникає особливий вид влади — політична, що за визначенням Енгельса, на відміну від влади у безкласовому суспільстві вже не збігається безпосеред-

ньо з населенням і відокремлена від народу [1, 21, 110, 114, 164].

Отже, політична влада, на відміну від інших форм влади, притаманна тільки класовому суспільству. Це влада економічно пануючого класу (або класів), за допомогою якої останній, матеріалізуючи її в особливих установах, здійснює, захищає свої загальнокласові інтереси. Безперечним є і той факт, що в перехідний період робітничий клас здійснює керівництво суспільством за допомогою політичної влади. Відомим є також положення В. І. Леніна про те, що робітничий клас в цей період владу ні з ким не поділяє [2, 25, 365]. Проте було б помилково це ленінське положення тлумачити обмежено (не враховуючи реальної дійсності і інших його висловлювань) і вбачати в інших верствах по відношенню до влади пасивних спостерігачів, як це робить, наприклад, В. О. Тененбаум. Аналізуючи ленінське положення про єдиновладдя робітничого класу, він пише: «Пролетаріат здійснює свою владу один і не поділяє її ні з ким» [9, 5]. Така інтерпретація ленінського положення ставить по суті непролетарські соціальні верстви поза політикою, в той час як В. І. Ленін запоруку перемоги соціалістичної революції бачив саме у спільному здійсненні влади робітничим класом, селянством, інтелігенцією і іншими непролетарськими трудовими масами.

Оскільки політична влада як надбудовне явище породжена певним типом власності на засоби виробництва, то суб'єктом влади може бути не будь-який (всякий) клас, а тільки той, якому належить власність. Тому характер влади буде визначатися типом пануючих у суспільстві виробничих відносин, а її суб'єктом виступатиме клас-власник. Але при визначенні суб'єктів влади перехідний період є винятком із цього загального правила.

Суть перехідного періоду — соціалістична революція в широкому розумінні слова, що характеризується перетворенням капіталістичного суспільства в соціалістичне, яке може здійснюватися з допомогою соціалістичної влади, єдиним суб'єктом якої може бути тільки робітничий клас. У принципі можна припустити існування влади селян, оскільки цей клас є також власником, однак така влада була б дрібнобуржуазною й недопустимою в перехідний період. Тому селянство, хоча й бере участь у здійсненні влади, у формуванні її органів, проте ця влада не виникає з дрібнобуржуазного укладу, тобто з його власності.

Таким чином, єдиним суб'єктом влади у перехідний період є робітничий клас. Інші ж соціальні верстви у збігу їх інтересів з інтересами робітничого класу виступають суб'єктами здійснення влади.

Правильне визначення критерію соціального суб'єкту політичної влади є відправною точкою розуміння природи й характеру політичного керівництва суспільством з боку певного класу.

У зв'язку з переростанням держави диктатури пролетаріату в загальнонародну державу деякі вчені помилково тлумачать, а здебільшого прямо заперечують політичне керівництво суспільством з боку робітничого класу. На їх думку, у загальнонародній державі влада здійснюється однаково всіма соціальними верствами або ж взагалі влада робітничого класу відсутня, бо перетворилася в загальнонародну. «Усі соціальні верстви на рівних підставах беруть участь у здійсненні державної влади» [10, 30]. «Усі вони (робітничий клас, селянство й інтелігенція — М. Ж.) в однаковій мірі і на тих самих засадах керують всіма справами в країні» [8, 9].

Подібні твердження, з нашого погляду, є помилковими, бо хоч автори і визнають керівну роль робітничого класу в сфері політики, але вона при детальному аналізі цих висловлювань, по суті, ними ж і заперечується. Бо якщо погодитися з тим, що робітничий клас здійснює політичну владу в суспільстві на рівних началах і однаковою мірою з селянством і інтелігенцією, то це рівнозначно тому визнанню, що такого керівництва з боку робітничого класу не існує. Ким тоді керує робітничий клас? Зрозуміло, що керівництво, у якій би формі воно не здійснювалось, передбачає нерівність. Якщо у суспільстві та чи інша соціальна група здійснює керівництво, то це вже є ознакою соціальної нерівності, а отже, і неоднакової політичної ролі класів у житті суспільства.

Якщо погодитися з тим, що владу класи здійснюють на рівних основах і в однаковій мірі, то слід було б визнати відсутність між класами політичних відносин і політичної влади у суспільстві, бо класи вже тут ролі не відіграють, а така влада нічим не відрізняється від влади у безкласовому суспільстві.

Про класову ж рівність можна говорити тільки у розумінні класової рівноправності по відношенню до влади. Це стосується рівноправності у формуванні державних органів, у контролі над їх діяльністю і т. д.

Мова йде, перш за все, про відсутність різниці між правовим статутом радянського громадянина — робітник він, селянин чи інтелігент, а не про рівну участь у здійсненні влади, оскільки політична рівноправність не ідентична рівній політичній ролі класів у житті суспільства.

У нашій літературі можна зустріти і пряме заперечення керівництва суспільством з боку робітничого класу. Так, В. Х. Беленький пише: «Це керівництво суспільством втратило державний характер, ґрунтується тепер лише на революційній традиції, на важливій економічній ролі, на високому політичному і моральному авторитеті робітничого класу» [3, 57]. Аналогічної позиції дотримується А. С. Захаров: «І при переході до комунізму робітничий клас продовжує грати керівну роль у суспільстві, хоча це керівництво втратило політичний характер» [5, 11].

Викликають сумнів також судження, ніби політична влада в нашій країні втратила класовий характер і перетворилася у владу всього народу [6, 11; 7, 10].

Наведені висловлювання про політичну владу і її носіїв відрізняються лише за формою, а за змістом вони заперечують політичні відносини, політичну владу і, отже, політичне керівництво суспільством з боку робітничого класу.

З повною перемогою соціалізму суспільна власність на засоби виробництва стає пануючою. На цій основі відбуваються зміни і в соціально-класовій структурі суспільства: експлуаторські класи ліквідуються, селянство і інтелігенція стають соціалістичними.

Спільність корінних економічних інтересів породжує соціальну спільність, що приводить до появи нової соціальної категорії — соціалістичний народ. Таким чином, будучи власником засобів виробництва, соціалістичний народ як економічна і соціальна спільність виступає і суб'єктом влади. Однак це не значить, що робітничий клас і селянство перестали бути носіями влади. Застерігаючи від подібних помилок, В. І. Ленін писав: «Вживаючи слово: «народ», Маркс не затушовував цим словом різниці класів...» [2, 9, 107].

Класові відмінності щодо засобів виробництва, місця і ролі у суспільному виробництві і розподілі обумовлюють і політичні відмінності, тобто відносини між класами з приводу устрою і використання державної влади [4, 13—14, 26 та ін.]. Володіючи певним видом власності і маючи, крім загальних, специфічні інтереси, класи тим самим об'єктивно виступають суб'єктами влади.

Таким чином, в умовах соціалістичного суспільства суб'єктами влади є соціальні утворення — власники засобів виробництва — робітничий клас, колгоспне селянство, народ в цілому.

Загальнонародна влада, на відміну від влади у безкласовому суспільстві, має політичний характер лише остільки, оскільки виступає синтезом влади класів. Природно, що загальнонародна влада — не механічна сума влади класів, а їх діалектична єдність. У загальному методологічному плані співвідношення між владою робітничого класу, колгоспного селянства і владою народу, на нашу думку, можна було б характеризувати як співвідношення родових явищ, що відносяться до одного і того ж порядку, і виразити через категорії: загальне, окреме.

В. І. Ленін, розглядаючи співвідношення цих категорій, писав: «...окреме не існує інакше як у тому зв'язку, який веде до загального. Загальне існує лише в окремому, через окреме. Всяке окреме є (так чи інакше) загальне. Всяке загальне є (частинка або сторона або сутність) окремого. Всяке загальне лише приблизно охоплює всі окремі предмети. Всяке окреме неповно входить у загальне і т. д. і т. д. Всяке окреме тисячами

переходів зв'язане з іншого роду окремими (речами, явищами, процесами) і т. д.». [2, 38, 347].

Виходячи з цієї лєнінської методологічної настанови, загальнонародна влада повинна розглядатись як загальна соціальна категорія. Однак, розглядаючи її саме так і досліджуючи умови її функціонування, ми повинні вбачати в загальнонародній владі не тільки владу народу, але й владу класів, тобто діалектичну єдність загальних рис, притаманних владі робітничого класу і колгоспного селянства. З другого боку, у владі того чи іншого класу знаходить відображення влада народу і влада інших соціальних верств. Отже, єдність суб'єктів влади полягає в тому, що влада робітничого класу є особливістю загального, а загальнонародна влада — загальністю особливого.

Але суб'єкти влади (робітничий клас і колгоспне селянство) не рівнозначні в її здійсненні. Робітничий клас як володар державної власності є разом з тим і найповнішим виразником загальнонародної влади. Питома вага робітничого класу у здійсненні політичної влади визначається його економічною роллю, яка безумовно більша порівняно з владою колгоспного селянства. Умовами здійснення політичного керівництва суспільством є організованість, згуртованість, політична свідомість робітничого класу, ступінь яких вищий, ніж у колгоспного селянства.

Вищий ступінь участі робітничого класу у здійсненні політичної влади визначається також тим, що він у якісному відношенні стоїть ближче до комунізму, ніж інші верстви, і визначає головний напрям суспільного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 18, 21, 23.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 1, 9, 25, 38.
3. В. Х. Беленький. Формирование коммунистических общественных отношений. М., 1967.
4. А. К. Белых. Политическая организация общества и управление при социализме. Л., 1967.
5. А. С. Захаров. XXII съезд КПСС об исторической роли диктатуры пролетариата. В кн. «Вопросы государства и права в свете решений XXII съезда КПСС». Казань, 1962.
6. Н. А. Кудинов. Суверенитет общенародного государства. В кн. «Вопросы общенародного государства и права». М., 1963.
7. Н. Лябах, Г. Прокопенко. К коммунистическому самоуправлению. Крымиздат, 1962.
8. А. В. Мойсеев. Советское общенародное государство и его развитие при коммунизме. Автореф. канд. дисс., 1964.
9. В. О. Тененбаум. Об особенностях общенародного государства. «Советское государство и право», 1963, № 2.
10. А. М. Халимов. Некоторые вопросы теории Советского общенародного государства. В кн. «Вопросы государства и права», 1965.

В. І. ЛЕНІН І ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНИХ ВІДНОСИН У СІМ'Ї

В. М. Кореневська

При розгляді проблем шлюбу і сім'ї марксизм головним вважає діалектико-матеріалістичне розуміння сімейних відносин. При цьому сім'я розуміється як суспільно-історична спільність людей, обумовлена економічно структурою суспільства.

Марксизм науково обґрунтував положення про несумісність принципу приватної власності і природних відносин між статями.

Вивчаючи розвиток моногамії, заснованої на пануванні матеріальних умов над мотивами вступу до шлюбу, Енгельс передбачав її загибель. Місце приватновласницької форми сім'ї заступить соціалістична моногамія, основним змістом якої будуть морально-естетичні відносини статей.

У теоретичній спадщині В. І. Леніна багато цінних методологічних вказівок щодо постановки питання і проведення конкретних досліджень з проблеми моральних відносин у сім'ї.

Вже в передреволюційний період В. І. Ленін у складній ситуації підготовки соціалістичної революції приділив увагу становленню нових моральних відносин у сім'ї [див. 1, 35, 137—138]. Він переконливо показав, що буржуазна вимога «свободи кохання» означає залежність, гніт, опоганення природного і гуманного почуття кохання корисливими цілями, становими, національними, релігійними і родинними забобонами. Кохання як природні відносини між статями не може бути вільним в буржуазному суспільстві і буржуазній сім'ї. В. І. Ленін підкреслює, що незалежно від того, чи суб'єктивно людина розуміє і оцінює кохання, в ньому виявляється «об'єктивна логіка класових відносин у справах кохання». Це означає, що в коханні взаємопов'язані два моменти: класовий і загальнолюдський. Загальнолюдський момент — це емоції, пристрасть, переживання, естетична оцінка, індивідуальний підхід. Однак загальнолюдський момент у коханні не відкидає класового підходу до

нього, бо антагоністичний характер класових суперечностей впливає і на кохання.

Соціально економічні передумови для становлення цивільного шлюбу з коханням були створені після Великої Жовтневої соціалістичної революції (індустріалізація промисловості, кооперування сільського господарства, культурна революція).

При укладанні пролетарського шлюбу як основний мотив виступає кохання, що разом з дружбаю, повагою, вірністю, підтримкою є його моральною основою. Фундамент для становлення принципів пролетарської моралі в сімейному житті був закладений двома важливими декретами Радянської влади «Про цивільний шлюб, про дітей і про ведення книг актів громадянського стану» від 19 грудня 1917 р. та «Про розірвання шлюбу» від 20 грудня 1917 р. Головна ідеологічна спрямованість цих документів дана В. І. Леніним:

- 1) одношлюбність для чоловіка і жінки, заснована на взаємному коханні і духовній спільності;
- 2) добровільність одруження;
- 3) свобода шлюбу і розлучення від усіх обмежень (матеріальних, станових, національних, релігійних, родинних);
- 4) рівноправність чоловіка і жінки в сім'ї;
- 5) усунення церкви від участі в оформленні шлюбу, введення цивільного шлюбу;
- 6) рівноправність дітей, народжених в зареєстрованому і незареєстрованому шлюбі.

Якщо першим декретом встановлювалась свобода вступу до шлюбу, то другим була визначена свобода розлучення. Цим декретом держава відкрито повела «рішучу боротьбу в указаному відношенні, оголосила «систематичну війну проти всякого лицемірства і всякого безправ'я жінки та її дитини» [1, 33, 200—201].

У результаті цього декрету різко збільшилася кількість розлучень в нашій країні після революції, бо багато шлюбів, що були укладені до революції на економічних розрахунках, розпалися¹.

Радянська сім'я, в основу якої покладені гуманістичні принципи, одержала путівку в життя. Важко переоцінити той визвольний вплив, що мав на людину, особливо на жінку, перехід від приватновласницької до соціалістичної форми сім'ї. Він означає звільнення людської особи і перш за все жінки з полону тих класових забобонів, що нівечать, калічать і гнітять її.

¹ Цю обставину критики марксизму хотіли видати за розпад сім'ї і «похід більшовиків проти сім'ї» (див. статтю В. І. Леніна «Цінні признання Питирима Сорокіна [1, 28, 162—169]). В. І. Ленін з цього приводу писав, що «саме більшовицька революція є єдиною послідовно-демократичною революцією у відношенні до таких питань, як шлюб, розлука і становище позашлюбних дітей» [1, 33, 200].

Жінка одержала право участі в соціально-політичному, культурному житті країни. «З тих законів, які ставили жінку в становище підлегле, в Радянській республіці не лишилось каменя на камені... Ми можемо тепер сказати з повною гордістю, без всякого перебільшення, що, крім Радянської Росії, нема ні одної країни в світі, де була б повна рівноправність жінок і де жінка не була б поставлена в принизливе становище, яке особливо відчутне в повсякденному сімейному житті...

Звичайно, недосить самих законів, і ми аж ніяк не задовольняємось одними тільки декретами. Але в галузі законодавства ми зробили все, що від нас вимагалось для зрівняння становища жінки із становищем чоловіка, і ми по праву можемо цим пишатися. Становище жінки в Радянській Росії тепер таке, що воно є ідеальним з точки зору найпередовіших держав. Але ми говоримо собі, що, звичайно, це тільки ще початок» [1, 30, 22—24]. Це було початком боротьби проти антагонізму статей і як наслідок цього — юридичної і фактичної нерівності жінки з чоловіком. Це було початком боротьби проти відсталості, пасивності жінки як у громадському, так і в особистому житті. Жінка могла брати участь у формуванні соціалістичної сім'ї тільки при умові її фактичного розкріпачення від домашнього рабства, соціального і духовного гніту.

Для цього після законодавчих актів були створені умови для розквіту особистості жінки — залучення її до суспільно-виробничої праці.

Молода Радянська держава взяла на себе значну кількість господарсько-побутових функцій сім'ї: догляд за дітьми, їх виховання в дитячих яслах і садках, організація їдалень, домашніх кухонь, пралень.

Виникнення на новій економічній і соціально-політичній основі сім'ї соціалістичного типу якісно змінило сімейні відносини і соціальну суть сім'ї.

Соціалістична сім'я, вищим багатством якої є морально-психологічна спільність між статями, була повторенням на значно вищій основі парної форми сім'ї, також вільної від гніту власності, але лише в зародку якої був духовний розвиток особистості. Успадкувавши ті загальнолюдські моменти в моралі, що склалися в трудовій сім'ї пригнічених класів антагоністичного суспільства і, перш за все, в сім'ї робітника при капіталізмі, соціалістична сім'я переборює недоліки минулого і розвиває якісно нові переваги [5].

Не можна забувати, що становлення соціалістичної сім'ї і визрівання її моральних якостей відбувалося в умовах громадянської війни і тривалої воєнної інтервенції, в голоді і руїнах. Це приводило до статевої розпусти, що нерідко прибиралася у «революційний одяг». Деякі самозвані законодавці доходили

до таких курйозів, як видання декретів «про націоналізацію жінки». У 1918 р. такий декрет було видано в м. Володимирі [4, 4]. Він був різновидом теорії «склянки води», що її критикував В. І. Ленін [7, 48—49].

Марксизм-ленінізм не виводив шлюбно-сімейні відносини безпосередньо з «економічного базису»: Сімейні відносини містять в собі елементи загальнолюдського початку і концентрують різні протилежні відносини: соціальні, морально-естетичні і господарсько-побутові. В. І. Ленін при аналізі соціальної суті сім'ї враховував багаточисленність цих факторів. Крім того, сім'я як конкретно-історична соціальна спільність має відносну самостійність. Вона виражається у впливі сімейного колективу на ідеологічну надбудову суспільства, а через неї — на економічний баланс.

На даному етапі процес формування високорозвинених і гармонійних моральних відносин радянської сім'ї обумовлюється цілим рядом важливих об'єктивних зрушень. Головний з них — емансипація жінки, не тільки юридична, але перш за все фактична, що викликає моральне розкріпачення жінки. Фактична емансипація супроводиться колосальним підвищенням суспільно-політичної діяльності. Це змінює і розподіл функцій. З одного боку, мати, що працює, менше часу приділяє сім'ї, а з другого — підвищується її авторитет. Поряд з цим у нашому суспільстві діє тенденція до підвищення ролі чоловіка у домашньому господарстві і встановлення більш справедливого розподілу праці між статями як у сім'ї, так і в суспільстві [3]. Значно скоротилися витрати часу жінок на домашнє господарство і збільшився час на їх навчання і самоосвіту. Якщо в 1924 р. у чоловіків було в три рази більше часу на навчання, ніж у жінок, то в 1961 р. у чоловіків цього часу лише в півтора рази більше. У 1924 р. жінка відводила на читання газет і журналів 36 хвилин на тиждень, в 1961 р. — 2 години 54 хвилини [2, 23—24].

Слід відзначити, що жінки витрачають в 2,5—3 рази більше часу на домашнє господарство, ніж чоловіки. Як результат цього, жінка має менше часу на задоволення своїх духовних запитів, на підвищення робочої кваліфікації. Створюється протилежність між професійною і сімейною ролями жінки. Ця протилежність породжує напруженість і конфлікти в сім'ях, веде до послаблення контролю за поведінкою дітей і погіршення їх виховання [5]. Однак протилежність між ролями жінки на виробництві і дома не заговорюється в умовах радянського суспільства, а успішно переборюється. Підтвердженням цьому є описані вище тенденції до скорочення витрат часу жінок на домашнє господарство і відповідно збільшення цього часу у чоловіків. Дуже багато чоловіків, навіть з пролетарів, писала К. Цеткін, не думають про те, як вони можуть полегшити турботи жінки або зовсім зняти їх з неї, якби захотіли допомогти.

Наша політична робота включає в себе значну виховну роботу серед чоловіків [див. 7, т. II, 58].

Основною об'єктивною обставиною, на базі якої переборюється ця протилежність, є удосконалення побутового обслуговування, накреслене Програмою Комуністичної партії Радянського Союзу.

Соціологічні дослідження відображають процес моральної орієнтації сучасних чоловіків і жінок відносно мотивів вступу до шлюбу і основних умов щасливого життя. Молодіжні анкети свідчать, що приблизно 98,5% юнаків і дівчат, що не переступили шлюбного порогу, вважають основою сімейного щастя любов і дружбу, повагу.

Лабораторією конкретно-соціологічних досліджень при Запорізькому машинобудівному інституті проведено вивчення орієнтації робочих сімей. Більшість учасників цього дослідження (70,5%) головними умовами щасливого шлюбу вважають моральні якості: любов і дружбу, спільність поглядів і інтересів, рівноправність і повагу. При виборі шлюбного партнера більшість опитуваних сімейних чоловіків і жінок перевагу віддали не фізичній красоті, великій зарплаті, а поєднанню «хорошого характеру і розуму». На питання про те, які моральні риси характеру ціняться в сім'ї, більшість (68,7%) посилались на доброту, чесність, тактовність. Найбільш негативними рисами характеру вважаються егоїзм, грубість, жадність, брехливість. Висновок з соціологічних досліджень: сучасні чоловіки і жінки визнають не зріст, не силу, не грецький профіль, а розум в поєднанні з душевною щедрістю, благородством.

Польські соціологи на основі широкого опитування встановили, що більшість польських дівчат віддають перевагу в чоловікові «інтелігентності». Це поняття ширше, ніж вища освіта, витончений смак, воно включає й широку ерудицію, душевне багатство, розвинений інтелект.

Розвиток радянської сім'ї свідчить про те, що навчання, підвищення кваліфікації, заняття мистецтвом стають завданнями всієї сім'ї.

У дослідженні, проведеному нашою лабораторією, сім'ї, де відсутня підтримка, допомога морального характеру, де не цінуються трудовими успіхами, справами у навчанні, становлять мізерний процент — на 1500 сімей (100%) — 12 сімей (7%).

У радянській сім'ї саме нові життєві завдання, а не господарсько-побутові визначають відносини в сімейному колективі.

При комунізмі сім'я збережеться, але функції її зміняться. Матеріально-господарську функцію в основному виконуватиме суспільство. Відмирання цієї функції сприятиме дальшому розвитку морально-психологічної суті сім'ї. Сім'я виконуватиме в повному обсязі функцію виховання дітей та організації відпочинку членів сім'ї. З переходом до комунізму сім'я успадкує

все найкраще з досвіду попередніх поколінь людства. Разом з тим вона створить такі принципи відносин, які повністю відповідатимуть потребам вищої фази історії людства — всебічно і гармонійно розвинутому комуністичному суспільству.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 3, 30, 33, 35.
 2. В. А. Мялкін. Свободное время и всестороннее развитие личности. М., 1962.
 3. Н. Л. Попова. Семейная кооперация труда и ее совершенствование при социализме. «Уч. зап. ЛГУ», вып. VII, 1965.
 4. Социализация женщин. 1918.
 5. А. Г. Харчев. Ленинизм и проблема семейно-брачных отношений. «Философские науки», 1969, № 15.
 6. А. Г. Харчев. Брак и семья в СССР. «Философские науки», 1963, № 4.
 7. К. Цеткин. Воспоминания о Ленине. М., 1954.
-

КРИТИКА КОНСТРУКТИВІЗМУ 20-х РОКІВ У СВІТЛІ ЛЕНІНСЬКОГО ВЧЕННЯ ПРО ПРОЛЕТАРСЬКУ КУЛЬТУРУ

Л. А. Душкіна

Ленінське вчення про пролетарську культуру — надійна методологічна основа при вирішенні важливих проблем естетики.

Зрозуміло, що правильна оцінка естетичних теорій 20-х років також можлива тільки в результаті послідовного застосування в ході їх аналізу ленінських вказівок в галузі культури, важливих висловлювань В. І. Леніна з питань мистецтва та літератури.

Однією з естетичних проблем, що привертає увагу теоретиків і практиків мистецтва як у 20-і роки, так і в наші дні, є проблема соціальних наслідків науково-технічного прогресу, що впливає на хід культурного розвитку. У зв'язку з цим великий інтерес має вивчення тієї ролі, яку відіграла в філософсько-естетичних дискусіях 20-х років естетика конструктивізму як напрямку, що прагнув осмислити вплив науки і техніки на культуру в цілому, мистецтво зокрема. При цьому слід пам'ятати, що конструктивізм, який об'єднав представників різних художніх професій, був явищем не однорідним, складним за своєю природою, теоретичними пошуками і висновками.

Ми розглянемо лише деякі проблеми естетики конструктивістів, спираючись при цьому перш за все на досвід літературного конструктивізму.

На початку 20-х років теорія російського конструктивізму була викладена у роботі О. Гана «Конструктивізм» [5], що спрямовувалась не тільки на визначення, за його висловом, «інтелектуально-матеріального виробництва комуністичної культури», названого ним конструктивізмом, скільки на заперечення мистецтва «як продукту суспільного життя вмираючих поколінь» [5, 25], які, як йому здавалось, «не в змозі вже систематизувати почуття революційного середовища» [5, 70].

Не важко помітити, що цей естетичний нігілізм генетично підходив до богданівського махізму, щедро годувався його загальною організаційною наукою, вченням про суспільну свідомість. Зокрема, надзвичайно близьким до богданівського [2] є визначення Ганом і історичних типів культури: «По той бік Жовтня — епохи первісних, авторитарних та індивідуалістичних культур — влади і духу. По наш бік — перша культура організованої праці та інтелекту» [5, 20]. Очевидно, О. Гану, як і А. Богданову, був властивий погляд на культуру як на «організуючу форму соціально-трудової активності» [3, 9]. При цьому підкреслювалась лише функціональна роль культури, ототожнювалися поняття культури та ідеології¹, і, кінець кінцем, заперечувалася необхідність засвоєння і використання пролетаріатом культурної спадщини: «Пролетарська революція — перший реальний крок комуністичного перевороту. Руйнуючи буржуазно-капіталістичний лад, тобто вирішуючи питання влади і створюючи переворот у виробничих відносинах, вона не може не перекинути культури свого ворога в цілому» [5, 12].

Разом з тим, вже для ранніх теоретиків конструктивізму характерною є вульгаризація зв'язків засобу виробництва і культури, апологія техніки. «Наша культура — культура праці та інтелекту, епохи високої техніки. І як форма суспільства визначається розвитком продуктивних сил, тобто розвитком техніки, так і суспільні явища складаються, з одного боку, із змісту даної форми суспільства, з другого, — засобами технічних завоювань» [5, 35].

Крайніми були не тільки теоретичні міркування конструктивістів, але й їх практичні висновки. Так, О. Ган пропонував замість скульптури — просторове вирішення речі, замість живопису — фотографію, замість театру — масову дію, вважав, що «архітектура безсила зупинити конструктивізм, що розвивається» [5, 36].

«Інтелектуально-матеріальне виробництво», за Ганом, повинно «не відображати, не зображувати і не інтерпретувати дійсність», як це робило мистецтво попередніх епох, «основна суспільна роль якого полягала в тому, що воно прагнуло систематизувати почуття в художні образи [5, 25], а реально будувати і виражати планові завдання нового класу» [5, 53].

Як бачимо, ультралівацька фразеологія покликана при цьому прикрити головне: заперечення ідейно-пізнавальної ролі мистецтва, розчинення художньої діяльності в життєбудуванні.

¹ « — Як поділити процес ідеологічного розвитку? — Спостереження дозволяють відрізнити в ньому кілька періодів, з яких кожний характеризується особливим типом поступаючих ідеологій — особливим типом культури» [2, 25].

«Інтелектуально-матеріальне виробництво встановлює трудові взаємовідносини і виробничий зв'язок з наукою і технікою, стаючи на місце мистецтва, що за своєю природою не може відірватися від релігії і філософії і не в силах вискочити із замкнутого кола відірваної спекулятивної діяльності [5, 50].

Звідси висновок — лозунг: «На території праці і інтелекту немає місця спекулятивній діяльності»: «Мистецтво закінчено! Йому немає місця в людському трудовому апараті. Праця, техніка, організація!» [5, 48].

Книга О. Гана була сповнена закликів до створення нової комуністичної культури, але справжню суть соціалістичного культурного будівництва й відношення до культури попередніх формацій він не зрозумів, трактуючи їх глибоко помилково.

«Поточний момент у розрізі об'єктивних умов, — писав Ган, — зобов'язує нас заявити, що дана ситуація суспільного розвитку рухається під знаком неспадкоємності художньої культури минулого» [5, 18], «...духовна спадкоємність — ворожа завданням пролетарської революції, через яку ми йдемо до комунізму» [5, 17].

Помилки, про які йде мова, що обернулися лівацьким запереченням мистецтва, були властиві й київським пан-футуристам, — групі Михайла Семененка, які називали свою теорію неоконструктивізмом, а відверто, і більш логічно — «деструктивізмом» [7, 9].

Чи слід говорити, що подібне вульгарне розуміння цілей і завдань будівництва культури принципово суперечить ленінській ідеї спадкоємності як важливому закону історичного розвитку, ленінським принципам соціалістичного культурного будівництва, відомим вказівкам В. І. Леніна, що соціалістична культура «повинна стати закономірним розвитком тих запасів знання, які людство виробило під гнітом капіталістичного суспільства»... [1, 31, 251]. В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що нова соціалістична культура повинна увібрати в себе, сконцентрувати все краще, що добуто попередніми поколіннями, але, виростаючи на основі нового базису, вона повинна була переплавити все це у відповідності з новою ідеологією, ідеологією робітничого класу. Він писав, що «марксизм аж ніяк не відкинув найцінніших завоювань буржуазної епохи, а, навпаки, засвоїв і переробив усе, що було цінного в більше ніж двохтисячолітньому розвитку людської думки і культури... Теоретично невірні і практично шкідливі всякі спроби вигадувати свою особливу культуру...» [1, 31, 279].

Літературний центр конструктивістів (ЛЦК), що існував з 1923 до 1930 рр., у своїх програмних заявах і теоретичних роботах взагалі був чужий до крайніх проявів культурного нігі-

лізму, який заперечував усяку цінність минулого культурного досвіду для побудови нової соціалістичної культури.

Справедливими були і твердження теоретиків цієї групи, що боротися за нове мистецтво можна тільки засобами самого мистецтва. Конструктивісти часто називали себе «колонізаторами завойованих областей», рішуче протестуючи проти вузькоутилітаристських тенденцій Лефу.

Однак, визначаючи свою платформу, літературний центр конструктивістів головний опір робив не стільки на зв'язки з кращими прогресивними реалістичними традиціями передового мистецтва минулого, скільки на самий тісний зв'язок із сучасним йому науково-технічним прогресом, представляючи свою школу, як вищий художній вираз технічного прогресу в літературі. «Конструктивізм стає на гребінь гігантської хвилі енергетичного підйому і небувалого зростання техніки» [4, 61]. «Конструктивізм — це новий уклад поетичного мислення, новий тонус сприйняття дійсності. В ньому інтелект переважає над почуттям, раціоналізм, плановість — над стихією, калькуляція, теоретичний розрахунок — над сліпим обмазуванням емпірії» [10].

Але літературний конструктивізм декларувався його теоретиками не тільки як новий уклад поетичного мислення. Вже сучасна йому критика відзначала, що характерним для висловлювань конструктивістів є навмисне прагнення вийти з рамок літературної групи, перетворити положення літературного маніфесту в декларацію широкого політичного порядку, говорити навіть не від імені певної групи, а від імені радянської громадськості, пропонувати свої програми як програми всього перехідного етапу до соціалізму, називати цей етап ім'ям свого угруповання, інакше кажучи, претендувати на роль гегемонів, якщо не політичних, то ідеологічних» [8, 50].

Прагнення вийти з рамок літературного угруповання переконувало теоретиків конструктивізму в тому, що саме вони правильно зрозуміли зміст подій, які відбуваються у світі, що «тільки через конструктивізм (тобто через попереднє оволодіння всією об'єктивно значущою технікою культури), ми переступимо до соціалізму». «У нас в Радянській Росії він набуває особливо підкресленої суті як методологія всього нашого громадського і культурного життя, як шлях до комунізму» [6, 41].

Називаючи себе «радянським західництвом», літературний конструктивізм виступив з вимогою засвоєння в першу чергу технічних, організаційних досягнень сучасної європейської культури. Перший пункт декларації конструктивістів, опублікований у збірнику «Госплан літератури», зазначає: «Характер сучасної виробничої техніки, швидкої, економічної і місткої впливає і на засоби ідеологічних уявлень, підпорядковуючи всі культурні процеси цим внутрішнім формально-організаційним вимогам. Виявленням цієї посиленої уваги до техніко-організаційних питань

і є конструктивізм». Поняття конструктивізму уточнюється таким чином: «Конструктивізм — організаційно цілеспрямоване світо-відчуття, звичка підходити до всього з організаційної, перебудівної або просто будівної точки зору — ось цей наслідок незвичайної грузофікації культури» [4, 9].

Таким чином, для літературного конструктивізму характерна фетишизація технічної сторони культури, акцент перш за все на організаційній її стороні, зосередження уваги на будівництві, незалежно від його соціальної класової мети. Класовий критерій при цьому, очевидно, відсувається на другий план: «Для соціалізму не байдуже «що робити», чи віддавати господарство до рук Сваакера з федінського «Трансваала», чи до рук, припустимо, кооперації, але в цілому, як *найперша турбота країни цікавить нас «як робити»* [4, 53]. (курсив наш — Л. Д.).

Чи оригінальні ці «новини» конструктивістів? Ближче придивившись до них, не важко помітити, що виділення на перший план організаційного моменту дуже близьке філософії Богданова, який намагався дослідити зв'язок світового процесу з погляду усіх можливих шляхів і способів організації. На це вказують і самі конструктивісти: «Для нас знов-таки важливо, що вся «Тектологія» є одним з яскравих виявів наявності конструктивістської психології, своєрідного стану умів, які по-організаційному підходять до світу» [4, 21].

Фактично примикаючи в даному випадку до Богданова, конструктивісти намагаються зобразити свою позицію як лєнінську: «...головним завданням, яке стоїть тепер перед радянськими республіками, Лєнін вважав завдання культурництва, розуміючи під цим завданням оволодіння технікою культури у всіх її галузях» [6, 19]. Програмна стаття зб. «Бізнес» «Конструктивізм і соціалізм» відкривається епіграфом з В. І. Лєніна: «Цвях будівництва соціалізму в організації» [4, 5].

В. І. Лєнін дійсно приділяв велику увагу технічному прогресові, науковій організації праці. «...Від роздушеного капіталізму ситий не будеш. Треба взяти всю культуру, яку капіталізм залишив, і з неї побудувати соціалізм. Треба взяти всю науку, техніку, всі знання, мистецтво. Без цього ми життя комуністичного суспільства побудувати не можемо» [1, 29, 51]. «...бере гору той, у кого найвища техніка, організованість, дисципліна»... [1, 27, 164].

Безсумнівно, що конструктивісти правильно виділили як важливу тенденцію розвитку сучасної культури вторгнення техніки, організаційних принципів у всі сфери суспільного життя. Але фетишизувавши лише цю сторону культурного будівництва, однобічно зрозумівши висловлювання В. І. Лєніна з цього приводу, і таким чином, абсолютно очевидно вульгаризуючи його думки, вони фактично ігнорували основний принцип

ленінського вчення про пролетарську культуру, його вимогу, щоб соціалістична культура була проїнята «духом класової боротьби пролетаріату за успішне здійснення цілей його диктатури» [1, 31, 278].

Ленінське визначення культури характеризується багатогранністю. В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що культура суспільства визначається не тільки рівнем технічного розвитку, організаційними навичками, не тільки рівнем розвитку продуктивних сил, але і, головним чином, прогресивністю, ступенем зрілості виробничих відносин, політичним устроєм, ступенем моралі, рівнем грамотності та іншими факторами.

У теорії конструктивізму соціальна суть культури у всій її багатогранності і особливо її класовий характер залишалися в тіні. Метафізичне виділення тільки організаційного фактору будівництва нової культури, фетишизація індустріальної сторони її потягли за собою також інші суттєві ідеологічні прогалини. Це знайшло своє виявлення у визначенні головної ідеї соціалізму як ідеї гігантського технічного наступу на природу без вказівки на соціальну спрямованість цього наступу. Вони проповідували «соціалістичний бізнес», діляцтво, по суті, прагматизм. Це виявилось і в утвердженні особливої ролі технічної інтелігенції. Роль її теоретиками конструктивізму в збірнику «Госплан літератури» визначається так: «Не маючи пролетарських класових традицій, різночинці (так конструктивісти називали нову інтелігенцію) з тим більшою готовністю сприймають не політичні, а загальнокультурні завдання революції», «...в силу свого походження не мають твердого самостійного політичного хребта, то з тих же причин вони з більшою силою сприймають саме «культурницькі» конструктивні прагнення робітничого класу» [6, 35].

Не зважаючи на таку характеристику, далі йде заява, що вони можуть бути кращими передовими носіями і перетворювачами прогресивних ідей робітничого класу.

Всупереч суб'єктивним поглядам теоретиків конструктивізму, метафізичний розподіл завдань революції на політичні і загальнокультурні, виділення соціальних груп, які здійснюють ці розподілені завдання, протистояли ленінському принципові народності пролетарської культури, його вченню про суб'єкт культурного будівництва, яке, за В. І. Леніним, може бути успішно здійснене «тільки при самостійній історичній творчості більшості населення, насамперед більшості трудящих» [1, 27, 209].

Конструктивізму як філософії вузької суспільної групи (технічна та ідеологічна інтелігенція) заважала класова сліпота, нерозуміння того, що розвиток продуктивних сил тісно пов'язаний з формуванням нових виробничих відносин, що будівництво нової культури проходило в гострій класовій боротьбі, в якій пролетаріат проводив соціалістичну реконструкцію. Це нерозу-

міння було також наслідком невідомого ще шляху культурного розвитку 20-х років, недостатнього знання марксизму-ленінізму, вульгарно-матеріалістичного підходу до багатьох питань культурного будівництва, що панував в філософсько-естетичній думці цих років.

Тим більшого значення набуває вчення В. І. Леніна про пролетарську культуру з його основною вимогою підпорядкування культурного будівництва загальним завданням класової боротьби трудящих, вчення, що має не тільки історичне, але в умовах змагання двох суспільних систем, двох культур глибоко сучасне практичне значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 4, 27, 29, 31.
 2. А. Богданов. Наука про суспільну свідомість. Київ, 1921.
 3. А. Богданов. Культурные задачи нашего времени. М., 1911.
 4. «Бизнес». Сб., М., 1929.
 5. А. Ган. Конструктивизм. Тверь, 1922.
 6. «Госплан литературы». Сб., М., 1925.
 7. Газ. «Катафалк искусства», Київ, 1922.
 8. «Печать и революция», 1929, № 8.
 9. Ж. «Семафор у майбутнє». Київ, 1922.
 10. ЦГАЛІ, ф. 1095, оп. 2, од. зб. 6, арк. 6.
-

В. І. ЛЕНІН І ПРОБЛЕМА СПАДКОЄМНОСТІ В МИСТЕЦТВІ У ФІЛОСОФСЬКИХ ДИСКУСІЯХ ПЕРШИХ РОКІВ РЕВОЛЮЦІЇ

В. П. Педан

Питання про художню спадщину має важливе значення як для марксистсько-ленінської теорії культури, так і для практики соціалістичного і комуністичного будівництва. Принцип спадкоємності є одним з вузлових моментів ленінської теорії соціалістичної культури, найбільш повно розробленої В. І. Леніним у працях післяжовтневого періоду в гострій і принциповій полеміці з ворогами і вульгаризаторами марксизму.

Звернення до філософської полеміки, що інтенсивно велась навколо проблеми художньої спадкоємності у перші роки Радянської влади, диктується рядом обставин. Маються на увазі рецидиви нігілістичного ставлення до мистецтва минулого, а також намагання підійти до оцінки художньої спадщини з позакласових, непартійних позицій, виступи з ідеєю повної асиміляції буржуазної і соціалістичної культур. Саме у боротьбі з такими тенденціями В. І. Ленін сформулював принципи спадкоємності стосовно до культури в цілому і до мистецтва зокрема.

З перших днів Жовтневої революції В. І. Ленін у численних статтях і виступах наполегливо проводив думку про те, що для успішного будівництва соціалістичного суспільства треба взяти всю культуру, яку капіталізм залишив, і з неї побудувати соціалізм. «Треба взяти всю науку, техніку, всі знання, мистецтво. Без цього ми життя комуністичного суспільства побудувати не можемо» [1, 29, 51].

Але якщо необхідність спадкування цінностей матеріальної культури не заперечувалась навіть найбільш відвертими нігілістами, то спадкоємність в галузі духовної культури (мистецтва особливо) часто піддавалась сумніву навіть тими, хто високо цінував художні досягнення минулих епох.

У перші роки Радянської влади не було нестачі в агресивних нігілістичних деклараціях, в яких культура і мистецтво ми-

нулого огульно заперечувались. Найбільш виразно такі анархістські тенденції проводились футуристами, імажиністами і деякими пролеткультивцями. Далеко не завжди крайній нігілізм по відношенню до художньої спадщини теоретично обґрунтовувався. Найчастіше по-анархістському настроєні «філософи» і літератори (Н. Пунін, Б. Кушнер, В. Шершеневич, Н. Чужак, П. Бессалько) обмежувались дошкульними і надто войовничими нападами на творчість класиків мистецтва.

Із спроб якимось теоретично обґрунтувати заперечення спадкоємності в мистецтві слід виділити точку зору теоретика Вольфіли (Вільної філософської асоціації) К. Ерберга і позицію футуристів. Зміст і джерело історичного розвитку мистецтва К. Ерберг бачить «у боротьбі догматів і ересей, які потім самі стають догматами, викликаючи нову ересь» [11, 9]. Поняття догми і ересі у К. Ерберга не мають ніякого конкретного змісту. Все попереднє для нього є догма, а все наступне і те, що бореться з попереднім — ересь. За думкою К. Ерберга, найбільша ворожнеча старого і нового у мистецтві є найкращим стимулом розвитку мистецтва.

К. Ерберг свої погляди називав діалектичними, але несумісність його абстрактної і надуманої схеми з матеріалістичною діалектикою очевидна — відверто метафізичним є в його теорії розуміння заперечення; протилежності як сторони суперечності розглядаються поза їх єдністю (тотожністю).

Теоретики футуризму свою ворожість до художньої спадщини обумовлювали тим, що «мистецтво минулого претендує ще на вплив і утворення нових художніх форм» [10]. Під мистецтвом минулого Н. Пунін має на увазі реалістичну творчість класиків. У такій постановці питання була своя логіка, оскільки формалістичні вишукування правовірних футуристів дійсно ніяк не впливали з художнього досвіду передового реалістичного мистецтва минулого.

Відомим є негативне ставлення В. І. Леніна до формалістичного штукарства футуристів, яке підносилося до того ж його прихильниками як єдиний шлях революційного мистецтва. У зв'язку з цим збереження і зміцнення реалістичних традицій класичного мистецтва розглядалось В. І. Леніним як одне з найважливіших загальнодержавних завдань. Підтвердженням цієї ленінської турботи про те, «щоб не впали основні стовпи нашої культури» [2, 668], є декрети і постанови Радянського уряду про охорону пам'яток культури і мистецтва, у розробці яких В. І. Ленін брав активну і безпосередню участь. Плодотворну ідею у боротьбі з ворогами реалізму розробив А. Луначарський, який показав, що саме через реалістичне мистецтво здійснюється спадкоємність між прогресивним мистецтвом минулого і новим соціалістичним мистецтвом. «Для мистецтва старого, — писав він, — є досить природний вихід, оскільки це мистецтво реа-

лістичне, воно, безсумнівно, має право на майбутнє, і не тільки право, можна з впевненістю сказати, що воно у майбутньому себе утвердить» [9, 478—479].

Пряких, відкритих нігілістів по відношенню до художньої спадщини було порівняно небагато, значно більшу групу становили ті, хто, визнаючи цінність і певне значення мистецтва минулого, негативно ставились до самої ідеї спадкоємності, до того, що це мистецтво є єдиною і необхідною основою для соціалістичного мистецтва. Такої позиції дотримувалась більшість керівників Пролеткульту (Ф. Калінін, В. Керженцев, Н. Лебедев-Полянський), деякі марксистські критики (Н. Ангарський, К. Залевський). Ф. Калінін і Н. Ангарський визнавали за мистецтвом минулого тільки історичне, «музейне» значення. П. Лебедев-Полянський, В. Керженцев закликали вчитися у класиків мистецтва тільки формальній майстерності. Н. Плетньов можливість синтезу пролетарського мистецтва з мистецтвом минулих епох бачив тільки у безкласовому комуністичному суспільстві.

Теоретичною причиною такого явно звуженого розуміння ролі художньої спадщини було вульгарне тлумачення класовості, метафізичний розрив класового і загальнолюдського в мистецтві. Загальнолюдське виводилось за рамки класового і зв'язувалось тільки з мистецтвом позакласового суспільства. Звідси і виходило фактичне заперечення спадкоємності, оскільки саме через загальнолюдське, що є моментом, стороною класового, спадкоємність в мистецтві і реалізується. Така позиція не давала можливості конкретно-історично підійти до оцінки буржуазного мистецтва, приводила її прихильників до характеристики всього буржуазного мистецтва як цілком реакційного. В. І. Ленін ще до революції вказував на помилковість такого позаісторичного, неконкретного використання поняття «буржуазний».

Особливо слід зупинитись на концепції художньої спадщини у філософії А. Богданова. У нашій філософській і історичній літературі А. Богданова, як правило, зараховують до прихильників нігілістичного ставлення до мистецтва минулого. На нашу думку, така однозначна оцінка позиції одного із провідних теоретиків Пролеткульту є спрощеною, такою, що затушовує реальні труднощі, з якими довелося зіткнутись комуністичній партії в боротьбі за соціалістичну культуру. Справа в тому, що у своїх статтях і виступах А. Богданов не тільки не заперечує значення художньої спадщини, а, навпаки, активно виступає за необхідність оволодіння нею. Так, у одній з своїх програмних статей для журналу «Пролетарская культура» А. Богданов висуває як найважливіше перед пролетарською критикою завдання «одержати спадщину» [3, 4]. У доповіді на I Всеросійській конференції Пролеткульту він говорив про «до-

рогоцінність» для пролетаріату «Фауста», про те, що «є в статуї Венери частка близької і нам краси» [4, 121, 122] і т. п. Порочність концепції А. Богданова полягає не в запереченні мистецтва минулого, а в ненаукових, антимарксистських критеріях оцінки художньої спадщини. Головною особливістю пролетарського мистецтва А. Богданов вважав виявлення в ньому «колективно-трудового світовідчуття». Цим критерієм, за його думкою, і треба було керуватися, оцінюючи всі художні досягнення минулих епох. Зміст критерію, який висунув А. Богданов, можна зрозуміти тільки в контексті його філософії. Слід сказати, що А. Богданов у післяжовтневий період здійснив ще одну спробу об'єднати махістські за своєю суттю погляди з матеріалізмом, причому зробив він це ціною відмовлення від деяких ідей «емпіріомонізму». Так, він відмовляється від «загальної універсальної підстановки», розвінчаної В. І. Леніним у «Матеріалізмі та емпіріокритицизмі», намагається дати нове визначення матерії. Однак суть його філософії не змінилась. Головним «працюючим» принципом його філософії залишається суб'єктивно-ідеалістична «соціальна активність колективу», а гносеологія будується на повній відмові від теорії відображення.

З цих причин мистецтво розглядається тільки як «організація елементів активності», специфіка його змісту вбачається лише у особливостях «світовідчуття», яке безпосередньо виводиться з організації виробничого процесу. Звідси і виділення типів культур у відповідності з організацією виробничого, соціально-активного колективу. Коло замикається. Неважко переконатися, що лінія суб'єктивного ідеалізму проводиться А. Богдановим досить послідовно. Це дало підстави у Постанові Політбюро ЦК РКП(б) «О пролеткульту» нову інтерпретацію махізму віднести до «сурогатів буржуазної ідеалістичної філософії» [2, 592].

У перші роки Радянської влади було важливо не тільки захистити прогресивне мистецтво минулого від нападок нігілістів і перекинути вульгаризаторів, але і визначити, що з художньої спадщини минулого повинно стати передумовою нового соціалістичного мистецтва.

Ленінське вчення про спадкоємність у визвольному русі, про дві культури у кожній національній культурі, про пролетарську культуру, як спадкоємницю демократичних традицій культури минулого стало для марксистських критиків теоретичною основою для вирішення питань, що безпосередньо стосуються спадкоємності у мистецтві.

Для марксистів було чуже як нігілістичне ставлення до художніх завоювань минулого, так і «містичне благоговіння перед предками» (В. Іванов), некритичне сприймання старої культури і мистецтва. «Не з містичної поваги перед пам'яттю предків

і їх роботою прийде охороняти культурну спадщину минулого, — писав з цього приводу А. Воронський. — Воно візьме тільки те, що буде життєвим. Воно візьме знання». [5, 255].

Особливо важливим в перші роки Радянської влади було визначення принципів, критеріїв оцінки мистецтва епохи капіталізму, яке безпосередньо передувало пролетарському мистецтву. Найповніше і найглибше ця проблема була проаналізована у роботах А. Луначарського. Буржуазне мистецтво він розглядає у процесі розвитку, у властивих йому суперечностях. Безпосередньо спираючись на висловлювання К. Маркса і Ф. Енгельса про буржуазне мистецтво періоду висхідного розвитку капіталізму, А. Луначарський підкреслює, що це мистецтво зберігає своє ідейно-художнє значення тому, що в ньому відбилися «загальнолюдські політичні ідеали» [7, 142]. Тому, як вважає А. Луначарський, необхідно «не відвертатись від такого мистецтва під виглядом буржуазності», а оволодівати ним, учитися на ньому майстерності, розвивати традиції.

«Марксистський аналіз історії мистецтва, — пише він, — показує, що буржуазне мистецтво є у різних формах. І у загальнолюдському музеї мистецтва є — і дуже багато — специфічно буржуазного; цей бруд і гідота часто буває спаяна з величезними цінностями».

Критеріями, що можуть відокремити дійсно художні цінності від реакційного буржуазного декадентства, А. Луначарський вважає, по-перше, «прагнення до всенародності», по-друге, «глибину змісту» [8, 3]. Твори, що відповідають цим критеріям, до яких А. Луначарський приєднував і «величезну художню майстерність» художників минулого, і становили, за його думкою, класичне мистецтво, класичну спадщину. Принципи підходу до оцінки мистецтва минулого, висунуті А. Луначарським, були, по суті, загальним науковим рішенням проблеми художньої спадщини.

Ленінське положення про те, що «пролетарська культура повинна стати закономірним розвитком тих запасів знання, які людство виробило під гнітом капіталістичного суспільства, поміщицького суспільства, чиновницького суспільства» [1, 31, 251], стосовно до мистецтва було конкретизовано у Тезах Художнього сектора Наркомпроса і ЦК Всерабіса, що стали програмою діяльності в галузі мистецтва комісаріату освіти і профспілки працівників мистецтва. Перший пункт цих тез виголошує: «Нове пролетарське і соціалістичне мистецтво може бути побудоване тільки на фундаменті всіх здобутків минулого. При цьому спадщина минулого повинна бути нещадно очищена від усіх домішок буржуазного розпаду і розпусти: порнографії, міщанського паскудства і чорносотенних і релігійних забобонів» [6, 65]. Марксистське рішення проблеми художньої спадщини

в умовах перших років Радянської влади мало істотне значення у боротьбі за реалістичну спрямованість пролетарського мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 38, 41.
 2. В. І. Ленін о літературі і мистецтві. ГИХЛ, М., 1960.
 3. А. Богданов. Наша критика. «Пролетарська культура», 1918, № 2.
 4. А. Богданов. Пролетаріат і мистецтво. Сб. «О пролетарській культурі», М., 1924.
 5. А. Воронський. Из сучасних настроїв. «Красна новь», 1921, № 3.
 6. «Вісник робітників мистецтв», 1920, № 1, 2.
 7. А. Луначарський. Наші задачі в області художественної життя. «Книга і революція», 1921, № 1.
 8. А. Луначарський. Мистецтво і революція. Изд. «Мистецтво», 1921.
 9. А. Луначарський. Статті об мистецтві. М.—Л., 1946.
 10. Н. Пунін. Бомбометання і організація. «Мистецтво коммун», 1918, № 2.
 11. К. Ерберг. О догматах і ересь в мистецтві. Сб. «Мистецтво старе і нове», П., 1921.
-

ЗМІСТ

В. П. Шерстюк. В. І. Ленін про партійність філософії	3
Г. М. Садовський. В. І. Ленін про принцип матеріалістичного сенсуалізму	11
А. М. Ковальов, А. О. Іваніщенко. Про взаємозв'язок феноменологічного опису і природної інтерпретації явищ у фізиці	22
В. В. Шкода. Критика махізму: В. І. Ленін і класики нової фізики	30
Л. І. Бондаренко. Деякі питання співвідношення об'єктивного і суб'єктивного у філо- та онтогенезі матеріальної діяльності і свідомості	37
Г. Я. Мамалуй. Ленінська ідея про єдність діалектичного та історичного матеріалізму в сучасній марксистській філософській літературі	46
В. А. Каркач. В. І. Ленін про співвідношення об'єктивного аналізу і оцінки суспільних явищ	54
В. І. Співак. В. І. Ленін про роль об'єктивних та суб'єктивних факторів в формуванні особи	60
Є. Б. Мазаєва. В. І. Ленін про деякі методологічні питання аналізу етичних проблем	67
М. Г. Жуган. В. І. Ленін про політичну владу як засіб здійснення робітничим класом його керівної ролі в соціалістичному суспільстві	75
В. М. Кореневська. В. І. Ленін і проблема моральних відносин у сім'ї	80
Л. А. Душкіна. Критика конструктивізму 20-х років у світлі ленінського вчення про пролетарську культуру	86
В. П. Педан. В. І. Ленін і проблема спадковості в мистецтві у філософських дискусіях перших років революції	93

ВЕСТНИК ХАРЬКОВСКОГО УНІВЕРСИТЕТА

Серия философии

Выпуск 6

(На украинском языке)

Редактор С. Д. Суло

Техредактор Т. П. Воробієнко

Коректор О. Т. Хоруженко

Здано до набору 26/II 1970 р. Підписано до друку 15/V 1970 р. БЦ 50107.
Формат 60×90¹/₁₆. Обсяг 6,25 фіз. друк. арк., 6,25 умовн.-друк. арк.,
6,1 обл.-вид. арк. Зам. 734. Тираж 500. Ціна 61 коп.

Харківська друкарня № 16 Обласного управління по пресі.
Харків, Університетська, 16.

